

L'arcaisme

Cèsar Carreras Monfort
Ramon Torné Teixidó

P09/04511/00402

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. El naixement de la polis	9
1.1. Crisi agrària i colonització	13
2. Relació entre <i>póleis</i>: amficionies, lligues i jocs	17
2.1. Els jocs olímpics. Origen i significat dels jocs	18
2.2. Píndar, Baquírides, Simònides	21
3. Crisis aristocràtiques. L'adveniment de les tiranies	24
3.1. Noves tècniques militars: els hoplites	27
4. Nous camins per la literatura. Nous gèneres, nous temes	30
4.1. La lírica arcaica: figures principals	32
4.2. La lírica grega i els esdeveniments històrics i culturals	37
5. El miratge d'Esparta	39
5.1. La Constitució d'Esparta: Licurg i la Gran Rethra	40
5.2. Sinecisme: de la vall d'Eurotas a les guerres messèniques	42
5.3. Els <i>hómoioi</i> i les seves institucions	43
5.4. L' <i>agogé</i> . Educació i dona espartana	45
5.5. Els altres: periecs i ilotes	47
5.6. La història i el mite	48
Bibliografia	51

Introducció

Si s'hagués d'escollir un moment cabdal, pels canvis que suposà, en la història de la cultura de la Grècia antiga, possiblement s'hauria d'escollir l'època arcaica, període en què es configuren molts dels trets diferencials de la civilització grega que s'aniran desenvolupant en posteriors etapes.

D'una banda, l'especial geografia del territori grec, amb un paisatge muntanyós, de difícil comunicació terrestre, de clima sec, amb una costa abrupta i nombroses illes, féu que el món hel·lènic estigués abocat al mar; les comunitats es desenvoluparen d'una manera aïllada i cadascuna constituí el que s'anomena *polis* –un territori (*chora*) associat a un centre urbanitzat (*asty*). D'altra banda, uns recursos agrícoles limitats i el fet que la riquesa es concentrés en mans d'uns quants aristòcrates provocà crisis socials internes de les *póleis*, generà canvis polítics (per exemple tiranies, legisladors, noves constitucions) i abocà la població a l'emigració (colonitzacions).

També hi hagué conflictes, sobretot territorials, i tensions entre diferents *póleis* que de vegades pogueren ser apaivagats mitjançant els certàmens –o jocs–, tant esportius com poètics. Vincle d'identificació cultural entre tots els grecs, aquests jocs normalment se celebraven en santuaris dedicats a una divinitat i lluny dels nuclis urbans principals, com ara els jocs dèlfics o olímpics. Justament, els jocs atlètics celebrats en el santuari d'Olímpia a partir del 776 aC van arribar a assolir una fama tan gran en l'antiguitat que es van convertir en un símbol de competició pacífica, valor amb el qual es tornaren a recuperar en l'època contemporània. En el si d'aquestes competicions atlètiques també floriren personalitats de la poesia ben notables, com ara Píndar, exponent de la ideologia aristocràtica que es nodria de les victòries atlètiques.

De fet, aquest és un moment de renovació del món literari en què sorgeix la lírica, que evolucionà i es manifestà en múltiples formats, autors i temes, tot prenent el relleu a l'èpica de caire heroic. Conviuen al costat d'autors intimistes com Safo o Anacreont, una plètor de poetes que s'aboquen a la vida de llurs comunitats i fan seus els problemes i esdeveniments socials. Així, per exemple, les celebracions religioses espartanes són reflectides en la mèlica coral d'Alcman. De vegades la temàtica serà guerrera, com és el cas de les elegies de Cal·lí i Tirteu. En altres casos els problemes polítics seran més punyents, tal com es veu en els fragments d'Alceu, Soló i Teognis. Altres vegades el poeta portarà una vida errant i, desenganyat, serà crític i pessimista envers el propi món: s'insereix, en aquest vessant, el iambe d'Arquíloc, Hipòanax o Semònides

No tots els conflictes es van solucionar per la via pacífica, molts d'altres van generar guerres entre *póleis*, que van adoptar noves tècniques militars. Hom abandona progressivament els exèrcits aristocràtics basats en la cavalleria i se

substitueixen per exèrcits d'infanteria de ciutadans –els coneguts com a hoplites pel seu armament. Aquest canvi comporta nous equilibris de forces en les comunitats –els tirans obtenen el suport de les classes populars– i també l'aparició de *póleis* on l'entrenament militar esdevé fonamental.

Entre aquestes darreres destaca Esparta, que experimenta una gran transformació al llarg de l'època arcaica i esdevé una comunitat amb un model social, econòmic, educatiu i militar completament diferent del de la resta dels grecs. El seu model de *polis* –que ha esdevingut un veritable mite– serà admirat i combatut en l'època clàssica per la seva antagonista per antonomàsia, Atenes.

Objectius

1. Entendre la importància dels canvis de l'època arcaica en la configuració de la cultura grega.
2. Reconèixer els motius dels canvis polítics i econòmics principals que donaren lloc a les tiranies i a la colonització.
3. Valorar la importància de les competicions poètiques i atlètiques en el context de les relacions entre *póleis*, principalment dels jocs olímpics.
4. Comprendre les manifestacions literàries d'aquesta època i reconèixer-ne els trets distintius.
5. Valorar les aportacions dels diferents autors, tant en l'àmbit formal com de pensament, a la literatura grega i universal.
6. Reconèixer els trets principals de la societat espartana i com el seu mite ha afectat la societat europea posterior.

1. El naixement de la polis

En el món grec el període arcaic significa, entre d'altres coses, el moment d'emergència de la *polis*, en el sentit de ciutat estat que li atribuïen els grecs. Segurament la fisonomia de la geografia de la Grècia continental, amb la seva orografia muntanyosa completada amb planes i valls, va afavorir l'aïllament de les comunitats, que tenien el mar com a mitjà principal de comunicació, i la creació d'aglomeracions urbanitzades al voltant dels ports. D'aquesta aglomeració urbana –*asty*–, juntament amb el territori delimitat pels accidents geogràfics –*chora*– neix la *polis* o ciutat estat.

En contraposició al concepte de *polis* trobem el d'*ethne*, que al·ludeix a una comunitat menys desenvolupada en termes d'organització, sense establiments urbans, amb pràctiques i llengües estranyes. Amb aquests conceptes hom contraposa les nocions de civilització i món salvatge. Es tracta d'una idea molt arrelada en el pensament grec de l'època clàssica, una bona descripció de la qual trobem en Tucídides, en parlar de l'*ethne* dels etolis:

"Els messènics argumentaven que els etolis eren un poble nombrós i guerrer, però que vivia en aldees sense fortificar i molt distants entre elles... la major tribu dels etolis, parla una llengua inintel·ligible i mengen carn crua, segons que es diu."

Tucídides, III, 94

Tal com descriu Finley (1973, 106), en les primitives aldees que podrien ser llocs de residència de les aristocràcies locals va aparèixer un "espai de trobada" –àgora–, a on degueren desplaçar-se els membres de la comunitat assentats en el territori per a intercanviar productes, practicar cultes i participar en actes festius i socials. Al voltant d'aquest espai, amb el temps es van concentrar els llocs de culte –temples– i els edificis públics que podrien acollir el consell de ciutadans i l'assemblea. En aquells nuclis urbans amb turons, els llocs elevats es reservaven per a acollir les acrópolis o centres religiosos.

En aquest sentit la *polis* integra camp i ciutat, i esdevé l'entorn adequat per a la vida civilitzada, tal com recull Aristòtil (*Política*, 1.253, a, 7-9): "l'home és un *zoon politikon*, un ésser destinat per la natura a viure en una *polis*".

Probablement, un dels exemples més destacats de *polis* arcaica és Corint, veritable punt d'entrada de mercaderies orientals i exportadora de ceràmiques i d'altres productes locals. Els veritables propulsors d'aquesta activitat comercial foren la família dels Baquíades, un *génos* aristocràtic que també impulsà la fundació de colònies com ara Siracusa o Corcira. A causa d'una reeixida activitat comercial, Corint va ser una de les primeres *polis* a introduir la moneda com a mitjà per a l'intercanvi (segle VIII aC) i va afavorir el desenvolupament de l'artesania, fins i tot en contra de la tendència general, com diu Heròdot:

Urbanisme en alçada

Aquest urbanisme en alçada és hereu de l'arquitectura micènica que tenia com a centre el palau (mègaron) en un lloc emmurallat en un turó.

"[els corintis] tenien menys prejudicis contra els artesans que els altres grecs."

Heròdot, II.167

Moneda arcaica (tetradracma) de Corint amb el pegàs

El naixement de la *polis* també generà tensions socials en un món que tradicionalment havia estat governat per una societat aristocràtica que controlava la terra i els seus mecanismes de poder, sobretot els consells. Si bé les assemblees de ciutadans incloïen tota la població de la *polis*, els consells (poder legislatiu) i les magistratures (poder executiu) restaven en mans dels oligarques. Tota l'estructura social s'assentava en la família *-oikos-*, a la qual es podien associar els esclaus i els pagesos dependents.

Els valors d'aquest grup social (naixement il·lustre, virtut, competició) es manifesten en diversos actes socials urbans (banquets, festivals) i fora de la *polis* (guerra, competició atlètica).

Segons que sembla, al llarg de l'època fosca i sobretot en l'època arcaica, hi ha un creixement demogràfic continuat, que donà lloc a nous assentaments i a la subdivisió dels lots de terres. Molts dels pagesos més pobres van contreure deutes amb els aristòcrates per tal de poder mantenir les seves terres, d'altres es veieren abocats a l'emigració (fundació de colònies) i d'altres finalment a canviar d'activitat per a dedicar-se al comerç o a l'artesania.

Davant aquesta nova situació tan canviant, les aristocràcies tancaren files, reforçaren el control sobre les terres i sobre els instruments polítics que els permetien de mantenir aquesta situació (Finley, 1973, 115). Les famílies aristocràtiques mantingueren una certa endogàmia i cercaren d'establir genealogies heroiques i vinculacions amb déus, per tal de justificar la immutabilitat de llur posició. La riquesa que posseïen també els conferí el monopoli del poder militar, ja que eren els únics que es podien permetre de pagar les armes de metall (ferro), de difícil obtenció, i els cavalls. En l'època fosca i els inicis de l'època arcaica la cavalleria pren un paper important en l'art de la guerra a Grècia, com demostren les representacions de la ceràmica de figures d'aquest moment (700-530 aC).

Les famílies aristocràtiques es dedicaven a la cria de cavalls, a l'entrenament en les armes i a la caça, una activitat que els mantenia en bona forma. Així, els aristòcrates de l'illa d'Eubea es coneixien com a *hippobotai* (criadors de cavalls) (Heròdot, v. 77). Segurament els exèrcits del període es completaven amb una infanteria formada pels pagesos vinculats per deutes o llaços de "clientela" amb les famílies aristocràtiques.

Un dels canvis que es produeix en l'època arcaica és l'aparició un grup de pagesos més acomodats que, sense pertànyer a l'aristocràcia, es poden permetre el finançament de l'equipament militar, i també nous grups de comerciants i artesans urbans que atresoren riquesa en forma de moneda.

Com es pot deduir, doncs, la situació de tensió social, sobretot en el camp, requereix la intervenció de la justícia, que en aquell moment recau en les famílies aristocràtiques. Calia recórrer a normes no escrites, de les quals se servien els jutges per a establir les penes corresponents, amb el perill que els jutges no actuessin en consciència. Tal com diu Hesíode (*Els treballs i els dies*, 263-264) hi havia "jutges devoradors de regals". Així, doncs, un primer pas per a apaiagar la tensió social fou la creació de codis legals escrits que permetessin una administració de justícia més objectiva i oberta. A la fi del segle VII aC i inici del VI aC hi hagué una sèrie de legisladors –homes savis– en diferents *poleis* gregues que codificaren les lleis de la comunitat, i que després les presentaren davant dels déus, en aquest cas l'oracle de Delfos, per a la seva confirmació.

Koré o cora. Escultura femenina típica de l'època arcaica

Entre els legisladors de la primera generació apareixen personatges com Licurg, del qual ja es parlarà en el capítol dedicat a Esparta, i Dracó d'Atenes. Dracó va ser elegit amb el càrrec de tesmòteta i va compilar una legislació que s'ha fet famosa per la severitat que contenia (d'on prové l'adjectiu *draconià*). Molts crims sobre la propietat, la vida dels altres o sacrilegis eren castigats amb la pena de mort.

Probablement el legislador més famós de la segona generació és Soló d'Atenes (arcont al 594 aC), que va alliberar de deutes els camperols atenesos i és reconegut com un dels set savis de Grècia. Entre les seves aportacions hi ha l'abolició de l'esclavatge per deutes que ell mateix explica:

"Podria posar com a testimoni d'això en el tribunal del temps a la gran mare dels déus olímpics, l'excel·lent, la Terra negra, de la qual antigament jo vaig arrencar les fites clavades en moltes parts; ella, que abans era esclava i ara és lliure. A Atenes vaig tornar molts homes que havien estat venuts, sigui justa o injustament, i altres que es van exiliar per la constrenyedora pobresa; d'haver rodat per tants llocs ja no coneixien el dialecte àtic."

Soló, frag. 14

Una gran part de les seves reformes cercaren de temperar les tensions entre els grans terratinents i els petits pagesos endeutats davant d'aquestes aristocràcies, que de vegades acabaven esclavitzats. Un altre col·lectiu, els anomenats

Les lleis draconianes

Segueixen la tradició dels codis orientals com el d'Ur-Nammu (ca 2050 aC), Eshnunna (ca 1930 aC), Lipit-Ishtar (1870 aC) o Hammurabi (1692 aC), en què es practica la llei del tallió (ull per ull, dent per dent).

hectemoroï, que treballaven la terra a canvi de donar un 1/6 de la collita als propietaris, també podien arribar a ser venuts com a esclaus si no complien amb els seus pagaments. Soló prohibeix cap esclavitud per deutes a Atenes i repatria molts atenesos que s'havien venut en terres estrangeres.

Ell mateix, en un fragment de la seva *Eunomia* (bon govern) explica com l'ambició d'alguns ciutadans rics contribuïa a la crisi d'Atenes:

"La nostra ciutat mai no morirà per decisió de Zeus ni per la voluntat dels benaventurats déus immortals: fins a tal punt en veritat la nostra magnànima deessa guardiana, filla del pare poderós, Pal·les Atenea, té les mans sobre nosaltres. Són els mateixos ciutadans, seduïts per les riqueses, els qui volen destruir la gran ciutat amb les seves insensateses, i la ment injusta dels que dirigeixen el poble, que haurà de patir molts sofriments per la seva gran desmesura (*hýbris*). Perquè no saben posar fi al seu desig (*kóros*) ni la present alegria moderar en la pau del banquet."

Soló, frag. 4

La seva obra legislativa també va afectar els àmbits econòmics, ja que va prohibir l'exportació de blat de l'Àtica, i així posà en evidència que, tot i haver-hi una certa manca d'aprovisionament intern de gra, hom especulava amb la seva venda a l'exterior. D'altra banda, va establir que els pares estaven obligats a ensenyar llur ofici als fills, i un sistema de mesures i pesos que facilitava l'intercanvi comercial.

Però potser l'obra que va marcar més l'evolució posterior d'Atenes va ser la reforma censatària dels ciutadans, que en funció de la seva renda estaven emmarcats en una classe i tenien una sèrie d'obligacions, per exemple, militars, i drets, sobretot polítics. La reforma censatària no es basava només en la riquesa de la terra, sinó en tota l'obtinguda per mitjà del comerç (per exemple, artesans, comerciants), per la qual cosa s'obrien noves possibilitats polítiques per als habitants de l'*asty* (zona urbana) de la *polis*. La reforma censatària distingia entre:

- a) *Pentacosimedimnes* (amb una renda superior als 500 medimnes) de cereal com a mínim
- b) Cavallers o *hippeis* (de 500 a 300 medimnes)
- c) *Zeugites* (de 300 a 200 medimnes)
- d) *Thetes* (per sota d'aquesta quantitat)

D'aquestes classes, les primeres tres podien exercir magistratures, mentre que els *thetes* només tenien dret a participar en les assemblees i els tribunals. A més, va crear un consell de quatre-cents membres, o bulé, que recollia cent membres per cadascuna de les tribus d'Atenes (Geleontes, Egícoras, Árgades, Hopletes).

Medimne

Un medimne en l'època arcaica era equivalent a vuitanta-cinc lliures o cinquanta litres de diversos tipus d'aliment. Segons un càlcul aproximat, el cereal anual necessari per a alimentar un home adult era aproximadament de vuit medimnes, a més dels altres aliments complementaris en la seva dieta.

Sens dubte, tota l'obra de Soló tenia com a objectiu aconseguir una *eunomia* –un bon ordre o govern– social, i és justament aquesta voluntat de justícia aplicada de manera racional i pragmàtica el que li va fer merèixer el reconeixement com a savi pels seus contemporanis:

"Eunomia fa aparèixer totes les coses en bon ordre i ajustades; de vegades encadena als que cometen injustícies llima ressentiments, acaba amb els desigs (*kóros*), esborra la violència (*hýbris*) i panseix les flors de la desgràcia (*áte*) quan s'estan obrint; redreça les sentències torçades i les accions altives humilià; i acaba amb els enfrontaments, i acaba amb la rancúnia que produeix la penosa discòrdia (*éris*), i per la seva obra són totes les accions humanes correctes i sensates".

Soló, frag. 4

Un altre legislador famós va ser Carondes de Catània (Sicília, segle VI aC), a qui s'atribueixen els primers càstigs per perjuri.

I, finalment, Zaleuc de Locres (segle VII aC), a qui es reconeix que les seves lleis van aconseguir conciliar les diverses faccions socials.

Carondes de Catània

Segons la tradició (Diod. Sícul 12.19.1-2), es va suïcidar per haver violat la pròpia llei d'entrar armat en una assemblea.

1.1. Crisi agrària i colonització

Una gran part dels canvis que s'operen al llarg de l'època arcaica són deguts al creixement demogràfic que generarà una pressió enorme en la terra, i farà que molts s'empobreixin per deutes, es converteixin en dependents o esclaus, o bé hagin de marxar fora de la *polis* a colonitzar noves terres. Potser la imatge més clara d'aquesta situació ens arriba d'Hesíode, autor del segle VII aC, que aconsella casar-se tard (cap als trenta anys) i tenir només un fill.

"Tant de bo tinguis un únic fill per conservar intacte el teu patrimoni, perquè d'aquesta manera la riquesa augmentarà a casa teva; però si deixes un altre fill tant de bo moris vell."

Hesíode, *Els treballs i els dies*, 376-378; 695-697

Aquesta crisi agrària, també coneguda amb el terme grec de *stasis*, serà la desencadenant juntament amb l'interès comercial –sobretot en metalls com el coure i l'estany– del procés colonitzador grec. Així, es pot distingir entre les colònies de poblament (*apoikía*, assentament lluny de la llar) que es funden en funció de les condicions productives de les noves terres i els emporis o mercats ben defensats per a establir relacions fonamentalment comercials.

Tant si es tractava d'una fundació colonial de poblament com comercial es cercaven espais que fossin de defensa fàcil –un turó amb un bon port o una illa– i que a més tinguessin aigua i terres fèrtils a prop. Aquest és el cas de Siracusa amb l'illa d'Ortigia com a punt de defensa inicial, o Empòrion amb l'assentament inicial a l'illa de Sant Martí d'Empúries.

En aquest procés de colonització per tota la Mediterrània, es poden distingir dues etapes:

1) Període inicial (770-675 aC): iniciatives restringides a poques polis com Calcis, Mègara o Corint, que es concentren a l'illa de Sicília i la Magna Grècia (sud d'Itàlia); i Eubea que colonitza la zona nord de l'Egeu.

2) Segon període (a partir del 675 aC): iniciatives ampliades a moltes *póleis* entre les quals destaquen Mègara, Corint, Focea, Milet i Atenes. Les zones d'assentament també s'amplien més enllà de l'Egeu, a l'àrea del mar Negre (Tràcia, Hel·lespont, Propòntida, Bòsfor, Pont Euxí), a l'Àfrica (Cirenaica i Egipte), l'oest (Gàl·lia, Itàlia, península Ibèrica) i l'Adriàtic (controlat per Corint).

Els foceus

Els foceus seran els responsables de la colonització del sud de la Gàl·lia (Massilia, Olbia, Antipolis) i de la península Ibèrica (Empòrion, Roses).

En la majoria de casos els grecs s'assenten en terres ja habitades, i la relació amb la societat receptora serà important des de l'inici. A vegades entraran en competència i conflicte (amb els sículs a Sicília), i a vegades mantindran relacions de col·laboració (amb els *indiketes* a Empúries). A vegades els conflictes seran entre les mateixes polis gregues que es volen apoderar de les colònies d'altres polis o bé amb potències estrangeres, com seran els fenicis, que inicien les pròpies colonitzacions contemporàniament (Cartago, sud de la península Ibèrica, Sardenya, oest de Sicília, illes Balears).

A vegades les colònies comercials representaven un interès mutu per als grecs i els pobles locals, com fou el cas del sud de la península Ibèrica (Tartessos), ric en metalls de tot tipus que eren comercialitzats pels foceus.

"Els foceus van ser els primers grecs a realitzar llargues navegacions, i ells són els descobridors de l'Adriàtic, Tirrenia (Etrúria –actual Toscana–), Ibèria i Tartessos. No navegaven en naus rodones, sinó en naus de 50 remes (penteconteres). En arribar a Tartessos, es van fer amics del rei dels tartessis, que es deia Argantoni, que va governar Tartessos durant 80 anys i que va arribar als 120. I tan amics es van fer que de veritat aquest home va dir el primer als foceus que deixessin la Jònia i que s'establissin a qualsevol lloc del seu territori, i, després com no els va poder convèncer de fer-ho i coneixedor a través d'ells de com incrementaven el poder els medes, els va donar riqueses per tal que rodegessin la seva ciutat d'una muralla."

Heròdot, I.163

Una fundació colonial seguia un procediment establert. Primer es designava un *oikistés*, o cap de l'expedició, que primer anava a un oracle com el de Delfos per tal que Apol·lo indiqués el lloc més apte per a instal·lar-se. Un cop arribat al lloc escollit, es feia un acte religiós pel qual es transferia la divinitat de la metròpoli a la nova colònia per tal que n'esdevingués la protectora.

L'*oikistés* acostumava a ser un membre de l'aristocràcia de la polis d'origen que per alguna raó se li feia difícil progressar socialment a la polis local i, per tant, es veia obligat a emigrar. Conformava l'expedició un contingent no gaire nombrós (entre cent cinquanta i tres-cents homes) tal com ens revela una inscripció del segle IV aC de la fundació de Corcira Negra. Aquest mateix *oikistés* o fundador farà la distribució de terres entre els nouvinguts, i reservarà un espai per a terres de la colònia i en previsió de futures onades de colons. Algunes d'aquestes distribucions de terres, com en el cas de Mègara Hiblea a Sicília, han deixat traçats ortogonals fossilitzats en el paisatge actual.

Qualsevol fundació colonial implicava una distribució igualitària de les terres entre la primera onada de colons, que juntament amb el fundador esdevindran l'elit colonial. Els colons posteriors, com també els esclaus i la població indígena, estaran per sota d'ells, cosa que reproduirà la conflictivitat social que ja existia a la metròpoli. Potser l'exemple de la colònia de Cirene és il·lustratiu sobre la fundació i evolució posterior d'una colònia:

"Els terencs, desconeixent la causa de les seves desgràcies, anaren a Delfos a consultar els seus mals. La pítia els respongué que tot aniria millor si acompanyaven Bato a fundar una colònia a Cirene, a Líbia. Els de Tera van enviar després Bato amb dues naus de cinquanta remes. Després de posar proa en direcció a Líbia, perquè no tenien altre remei, intentaren tornar a Tera. Però els terencs els feren fora sense permetre'ls tocar terra i els obligaren a tornar al mar. Ells, forçats, es posaren un altre cop en camí i ocuparen una illa propera a Líbia [...] fundaren una colònia en el territori de Líbia [...] Habitaren aquest lloc durant sis anys. Al setè, els libis, prometenent portar-los a un lloc millor, els aconsellaren deixar-lo [...] Durant el govern de Bato, el fundador, quaranta anys, i el seu fill Arcesilau, setze, els cirenaics visqueren en nombre igual als que ocuparen la primera colònia. Tanmateix, en temps del tercer governant, Bato el Felç, la pítia amb un oracle impulsà a tots els grecs a navegar per habitar Líbia amb els cirenaics, ja que aquests els cridaven prometenent-los un repartiment de terres [...] Els libis [...] en veure's privats de territori i insultats pels cirenaics, per mitjà de missatges s'entregaren a Apria, rei d'Egipte. Aquest reuní un gran exèrcit d'egipcis i anà contra Cirene."

Heròdot, IV, 156-164

Malgrat que l'origen de moltes migracions són problemes agraris a la metròpolis que desemboquen en aquest moviment de gent i fundació colonial, els vincles amb les metròpolis es mantenen sobretot per raons econòmiques –alguns dels productes colonials són directament comercialitzats a les metròpolis. Ara bé, políticament, les colònies seran entitats completament independents.

Les colònies reconeixen una certa autoritat de la metròpolis, i fins i tot en alguns casos establien relacions preferencials per a l'arribada de nous contingents de població. A vegades mantenen els trets culturals comuns en temes com la legislació o religió, fins i tot poden col·laborar en les polítiques exteriors.

Quan els interessos comercials eren tan importants que la metròpolis depenia de les colònies per a mantenir l'economia, la metròpolis podia exercir algun tipus de control. Aquest és el cas de Corint, que fins al segle v aC exercirà un veritable control sobre totes les colònies, principalment les adriàtiques, aprofitant la seva situació geogràfica privilegiada:

"Diuen *opulenta* a Corint pel seu port comercial. Efectivament, està situat a l'istme i posseeix dos ports, un orientat a l'Àsia i l'altre a Itàlia, la qual cosa facilita l'intercanvi de productes procedents d'aquestes dues regions, que tan distants es troben una de l'altre, o destinats a elles. En efecte, de la mateixa manera que antigament no era fàcil la travessia per l'estret de Sicília, tampoc ho era la ruta per alta mar, sobretot més enllà del cap Malea, on els vents bufen en contra, i d'aquí la dita: quan doblis el cap Malea, oblidat del camí al refugi. Per això, els comerciants que venien de l'Àsia o d'Itàlia agraïen evitar-ne el pas, arriscant la seva càrrega. Però a més a més arribaven els canons sobre els productes que importava o exportava el Peloponès per terra a mans dels qui tenien la clau de la Península."

Estrabó, VIII, 6, 20

Enòcoa de vi corinti amb decoració animal (750-650 aC)

Més endavant, ja en l'època clàssica, Atenes va tenir una relació de subordinació envers les colònies (cleruquies), sobretot del mar Negre, que estaven supereditades a les seves polítiques i els seus propis interessos comercials.

Pel que fa a la relació amb els indígenes, foren molt variades en funció de si la nova colònia se situava en un indret densament poblat i si eren ben rebuts pels residents. Normalment, les colònies de poblament que comportaven una distribució de terres entre els colons es feien a costa dels territoris de les poblacions indígenes, per la qual cosa es generaven conflictes i, de vegades, s'esclavitzaven els indígenes (Santos Yaguas i Picazo, 1980). Per exemple, a Siracusa les propietats dels *gamóroi* –els que comparteixen la terra– o aristòcrates de la colònia eren treballats pels *killýrioi* (homes ase) que sembla que identificaven als antics pobladors (Heròdot, 7, 155). Així, doncs, en alguns casos, l'arribada dels colons grecs comportà el final del sistema de vida indígena.

Algunes de les colònies de la Magna Grècia i Sicília com Siracusa, Mègara, Leontinos, Agrigent o Caulonia han preservat un traçat fossilitzat de carrers que segueixen un urbanisme ortogonal, i aquesta disposició continua en el territori adjunt, com si fossin distribucions de lots de terra similars. En el cas de Metapont, les divisions en el territori estan marcades per sèquies a una distància d'entre 210 m i 240 m i cobreixen una plana de més de 10 km (Murray, 1983, 107).

D'altra banda, les colònies comercials o emporis acostumaven a mantenir relacions excel·lents amb les poblacions locals, ja que hi comerciaven (per exemple, metalls, cereals) o bé els feien de mitjancers amb tribus de l'interior. Aquest és el cas de la colònia focea d'Empòrion (Santos Yaguas i Picazo, 1980).

2. Relació entre *póleis*: amfictionies, lligues i jocs

La diversa problemàtica social dibuixada en l'apartat anterior sobre el naixement de la *polis*, el poder creixent de l'aristocràcia terratinent i les diferents onades colonitzadores trobà, també, respostes ben originals. De fet, de manera paral·lela al procés colonitzador, es van començar a unificar les creences religioses arreu del món grec. En aquest període històric de Grècia, doncs, ja podem parlar de centres de culte verament panhel·lènics. Sense abandonar tampoc l'esfera religiosa, cal tenir present el paper de les competicions atlètiques en aquest procés unificador. I, tot al llarg d'aquests segles, s'intentà cercar una certa estabilitat política i territorial a Grècia mitjançant confederacions sagrades –amfictionies–, la creació d'autèntics estats –Tessàlia– o la preeminència d'una ciutat en un marc territorial determinat –com va ser el cas d'Atenes.

Hom atribuïa la creació de les amfictionies al llegendari Amfictió, un fill de Deucalió, germà d'Helen (avantpassat comú dels grecs). En un principi l'amfictionia era una associació religiosa, una lliga formada per diverses comunitats que vivien més o menys properes al santuari d'un déu (*amphyktiōnes* era el nom que rebien els habitants que residien a l'entorn d'un nucli urbà) tot assumint-ne algunes responsabilitats. Ens són conegudes sis amfictionies: la de Beòcia, que reunia les ciutats d'aquesta regió al voltant del santuari de Posidó a Onquestos; la de Calàuria (actualment, Poros), que tenia el centre en el santuari de Posidó i que desaparegué al final de l'època arcaica; la d'Argos, al voltant del santuari d'Apol·lo i que incorporava els pobles doris; la de l'istme de Corint; la de Delfos, i la de Delos. Les amfictionies millor conegudes són justament la dèlfica i la de Delos. Aquestes assemblees es reunien dos cops a l'any (durant la primavera a Delfos, i a la tardor al santuari de Demèter a Antela, prop de les Termòpiles) i cada ciutat tenia els seus representants, els *hieromnēmōnes*. Per bé que en un principi les seves funcions es limitaven a organitzar els jocs atlètics de Delfos i a gestionar els béns del temple, a poc a poc, derivà vers altres interessos, més marcadament polítics (en el cas de la lliga de Delos és més que patent).

Tot i que al principi els membres d'aquesta assemblea intentaven fer de mediadors i resoldre els litigis entre les *póleis* pacíficament, no dubtaren a declarar la "guerra sagrada" en més d'una ocasió: la primera va ser el 590 aC. contra Cirra, que acabà imposant l'hegemonia de Tessàlia a Beòcia; la segona guerra sagrada (també anomenada Primera Guerra del Peloponnès), el 448 aC, tingué Pèricles com a protagonista, que retornà el santuari als focuus (els delfis s'havien declarat independents) després de provocar la retirada dels espartans; la tercera guerra, iniciada el 356 aC durà fins al 346 aC, i hi va intervenir Filip

de Macedònia. Després de la quarta guerra sagrada i de la batalla de Queronea (338 aC), Macedònia no sols va aconseguir el poder de l'amfíctonia, sinó de tot Grècia.

Amb tot, enmig de disputes i guerres inacabables entre ciutats, es va fer present la dimensió agonal de l'home arcaic –segons la cèlebre definició de Jakob Burckhardt– com a element estructural d'aquella societat. En efecte, tant el camp de batalla com l'esport estan indissolublement units atès que l'exercici i la competició atlètica es poden considerar com la preparació de la joventut per a la defensa de la ciutat. Una preparació, doncs, que gairebé es podria considerar iniciàtica i que no estava exempta de significats pregons en l'àmbit religiós i polític a la vegada.

2.1. Els jocs olímpics. Origen i significat dels jocs

Davant l'anunci, cada quatre anys, de la convocatòria de certàmens atlètics a Olímpia, es proclamava la treva sagrada (*ekkekheiría*) a les principals ciutats gregues. Aleshores totes les diferències polítiques o bèl·liques desapareixien durant un temps i ningú no podia fer cap mal als pelegrins i comitives (*theoríai*) que s'encaminaven al santuari de Zeus a Olímpia.

Aquest recinte sagrat, que rebia el nom d'*altis* (forma dialectal de la paraula *alsos*, bosc), estava situat a l'Èlida, en la part occidental del Peloponès, entre els rius Alfeu i Cladeu. Per bé que en un principi el lloc estava ocupat per Cronos, Gea i Llitía, durant els segles obscurs (entre 1100 aC i 900 aC) Zeus hi va anar a fer estada tot mesclant el seu culte amb el de Pèlops, un heroi local. En efecte, en el mite de Pèlops ja trobem el component dels jocs fúnebres propi dels grans jocs que molt possiblement remuntaven a l'època micènica. El mite explica que, quan Enomau regnava a Pisa, ciutat veïna d'Olímpia, oferia la seva filla en matrimoni i el seu tron al que el vencés en la cursa de carros. Pèlops va subornar l'auriga d'Enomau, Mírtil, perquè tallés l'eix del carro del seu senyor, que va morir durant la competició. És per això que hom atribuïa a Pèlops la incorporació de la cursa de carros en els jocs. Però era Hèracles a qui els grecs atribuïen la fundació dels jocs, fins i tot el costum de coronar el vencedor amb un branquilló d'olivera.

Només a partir del 776 aC tenim notícies certes sobre la celebració dels jocs olímpics –dada a la qual s'ha afegit la troballa d'uns trespeus votius del segle VIII aC, presumiblement dedicats per atletes vencedors com a agraïment–, que tenien lloc cada quatre anys, durant el pleniluni del mes d'hecatombeó (entre juliol i agost), el primer de l'any grec. Els seus edificis es mantenien oberts durant el temps en què duraven les olimpíades (la *hieromēnia*). Al principi, la ciutat de Pisa va ser l'encarregada d'organitzar els jocs, però, des de la derrota davant dels eleus l'any 572 aC, aquests n'assumiren la celebració. Els jocs assoliren una importància tal que el quadrienni format per cinquanta mesos lunars es va establir com a calendari panhel·lènic fins al moment de la seva supressió, l'any 393, per l'emperador Teodosi. Els jocs estaven emmarcats dins unes ce-

rimònies religioses de gran fastuositat: el moment de màxima solemnitat, en la meitat de les proves, era justament el sacrifici ofert a Zeus, davant del qual els participants pronunciaven el jurament (*hórkos*) de no cometre cap frau.

Una munió de grecs, arribats de tot Grècia, atreïa indubtablement homes de lletres que desitjaven ser coneguts. Si hem de creure la tradició, fou en el decurs d'uns jocs olímpics que Heròdot va donar a conèixer alguns llibres de les seves *Històries* i que Gòrgias va enlluernar el públic amb els seus sofismes.

L'èxit d'aquestes reunions va donar origen a la creació d'altres jocs nacionals, també durant el segle VI aC:

- Els següents en importància eren els jocs pítics, a Delfos, en honor d'Apol·lo, que commemoraven la mort de la serp Pitó. Al principi s'havien celebrat unes competicions musicals en honor del déu, però després s'hi afegí el component atlètic. A partir del 582 aC se celebraven el tercer any de l'olimpíada. El premi en aquests jocs era una corona de llorer.
- També hi havia els jocs ístmics, prop de Corint, en honor de Posidó (que, segons els uns, havien estat instaurats per Sísif en record del seu parent Melicertes i, segons altres, per Teseu durant el seu trajecte a Atenes). La seva existència data del 580 aC. La corona del vencedor era d'api i, en algunes ocasions, era de branquetes de pi.
- A Nemea, a l'Argòlida, se celebraven uns jocs el segon i el quart any de cada olimpíada. Els primers jocs oficials daten probablement del 537 aC i hom deia que havien estat instituïts per Hèracles després de matar el lleó de Nemea, o bé per a commemorar la mort d'Ofeltas, fill de Licurg, rei de Nemea.

Però aquests quatre jocs panhel·lènics no exhaurien el ric calendari agonístic i de certàmens locals dins l'àmbit de cultes particulars amb programes i especialitats propis. Així, per exemple, les panatenees a Atenes, celebrades en honor d'Atena Pòlias, comptaven amb concursos atlètics, hípics, musicals, de recitat i, fins i tot, una regata. Val a dir també que, en alguns casos, no s'atorgava una corona al vencedor, sinó diners o caps de bestiar.

Les disciplines amb què es concursava eren principalment de dues menes, de lluita i de cursa:

a) El pugilat, en què va excel·lir Diàgoras de Rodas, un boxejador que va guanyar en tots els jocs (*periodoníkes*) manta vegada.

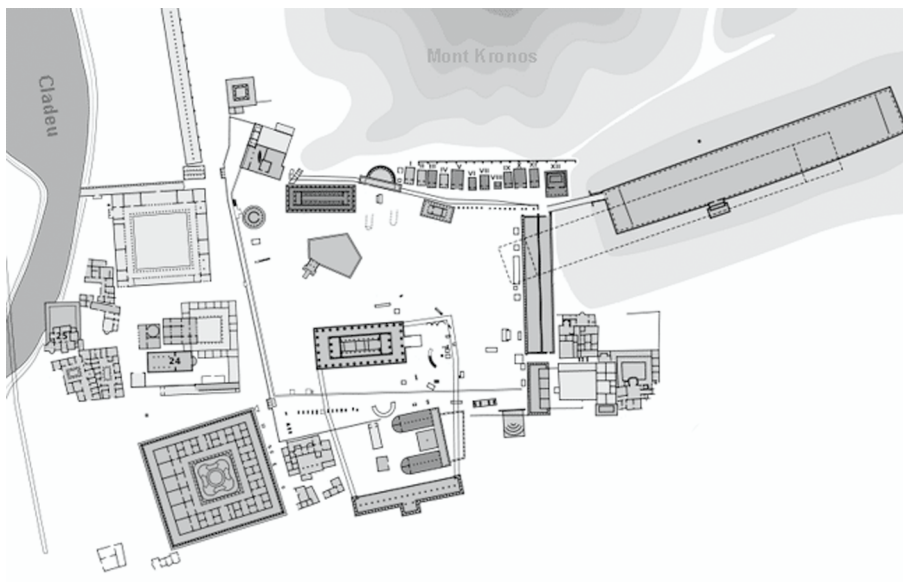
Una altra prova era la lluita, en què hom vencia fent caure a terra l'adversari tres cops. Tenim constància de Miló de Crotona, que durant vint anys no va tenir rival.

El pancraci era un espectacle mixt de lluita i pugilat.

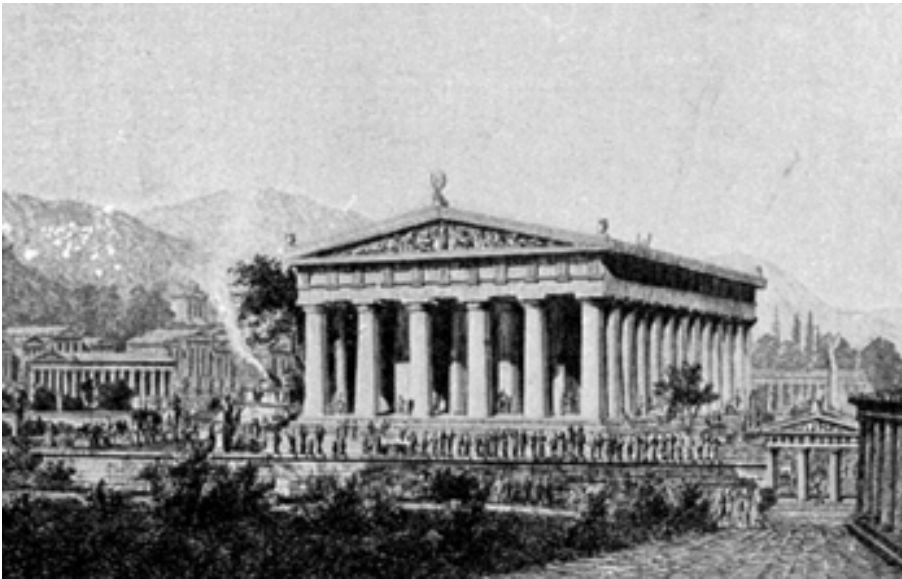
b) Pel que fa a les competicions de velocitat, cal tenir en compte les següents: l'estadi o cursa simple. Segons els llocs, aquest mesurava entre 178 m (Delfos) i 192 m (Olímpia). Si la cursa a l'estadi era doble, aleshores prenia el nom de *diaule*. La cursa llarga (*dólikhos*) podia ser de set, dotze, vint o vint-i-quatre estadis. En la cursa hoplítica (hoplitodromia) l'atleta corria duent les armes: escut, elm i gamberes.

El pentatló constava cinc proves: cursa, lluita, salt de llargada, llançament de disc i llançament de javelina. Els seus atletes eren els més admirats i complets.

Les curses eqüestres podien tenir les variants següents: la cursa a cavall sense sella (*kéles*), la cursa amb quadriga (*háрма*), amb biga (*synorís*) o amb un carro de mules (*apéné*).

Plànol d'Olímpia

Restauració del temple de Zeus a Olímpia

Cerimònia a Olímpia el 1896 (primers jocs de l'era moderna)

2.2. Píndar, Baquílides, Simònides

Les celebracions d'importància panhel·lènica que eren els jocs atlètics veieren florir tot un esclat de manifestacions artístiques que les acompanyaven. Aquestes creacions no solament són rellevants quant a l'escultura (com és el cas de Fídias) i arquitectura (com els temples d'Hera i de Zeus a Olímpia), sinó també, i d'una manera molt especial, en la poesia. El poeta, doncs, rebia l'encàrrec de confeir una oda de victòria, un epinici. Sobre la base d'una celebració festiva i religiosa tenim, ara, que l'art coneix també l'impuls de la nova economia monetària i mercantil que l'afavorí notablement però que el va convertir en un art, una poesia, per a l'ocasió. Era aquest un mitjà que tenien un aristòcrata, un tirà o un ciutadà més o menys acomodat per a consolidar el seu renom i poder després d'haver esdevingut *olimpionikes*. D'altra banda, en el moment de celebrar aquella victòria era important que el poeta es referís a les virtuts de la persona i a les dels seus avantpassats: el coratge, el sentit de la justícia, el seny, la liberalitat respecte a les riqueses... És prou coneguda, a aquest respecte, una anècdota referida al poeta Simònides de Ceos.

Anaxilas, tirà de Règion, li va demanar que compongués un poema arran de la seva victòria en la cursa del carro de mules, però Simònides va refusar la invitació amb el pretext que les mules no eren dignes d'un cant de lloança. Però en el moment que el tirà li va donar més diners per fer-ho, ell va compondre hàbilment i amb agudes a l'epinici que començava així: "Salve, filles dels cavalls amb peül·la de tempesta!"

L'estructura d'aquests poemes era triàdica, monostròfica. Se solia compondre amb una mètrica que podia ser de dues menes: la més solemne, la dels dactilopítrits (emparentada amb la mètrica de l'epopeia); o bé mitjançant estructures mixtes que associaven iambes, troqueus, docmis, etc., molt més dinàmiques i inquietes en esquema i ritmes.

Lectura recomanada

Aristòtil. *Retòrica* (3, 1405b 24) (cf. Simònides fr. 515 pàg.).

L'epinici tenia tres elements bàsics que s'entrellaçaven mútuament: el *kairós* (la circumstància, l'ocasió de la victòria), el mite i la *gnôme* (o màxima moral). Normalment les al·lusions a la victòria –o al seu escenari– eren breus, perquè l'auditori coneixia prou bé com s'havia esdevingut: de vegades es tractava d'un vencedor en la prova de pugilat, en la cursa a cavall o amb una quadriga. Però, tal com solia passar en la resta de la poesia arcaica, el mite tenia la funció de referent paradigmàtic: el mite era extret de la vasta gamma de llegendes, fins i tot locals, per a posar de manifest algun aspecte que tenia a veure amb la persona objecte de lloança. Així, per exemple, en l'*Olímpica* VI, Píndar parla del mite d'Ílam, un endeví que figurava en la base de la genealogia d'Agèsius de Siracusa, comissionador de l'oda; o parlava del mite de Bel·lerofont, un heroi corinti, en l'*Olímpica* XIII, oda dedicada a Xenofont, que pertanyia a una família de Corint tres vegades *olimpionikes*.

Si el mite es podia referir a la realitat mitjançant al·lusions més o menys subtils, el poeta podia il·lustrar el seu pensament amb una màxima moral, una *gnôme*, de vegades de caràcter genèric i convencional, de vegades inspirada dins la rígida convencionalitat social. El poeta esdevé un savi (*sophós*), un hàbil compositor de versos i de música, però al mateix temps un mestre de vida i de veritat, que aplica la moral tradicional a les situacions emergents del context. Les *gnômai* solen ser sentències admonitòries, breus i vigoroses, que incorporen un missatge sobre el sentit de l'art poètica (perquè aquelles victòries no tenien valor si no les cantava el poeta) o sobre el pensament ètic i polític, com "el dies que vindran són els testimonis més verídics" o "un camí que evita l'arrogància és una via segura".

Només tenim alguns fragments dels epinicis de **Simònides de Ceos** (556-468 aC), un poeta innovador també en altres gèneres, com l'elegia i l'epigrama funerari. El que més destaca en la seva poesia és la manera de conjuminar els valors ètics del seu temps amb una visió "laica" de la vida. Per ell la virtut no és un feu de l'aristocràcia sinó la capacitat d'adequar-se amb moderació a les diverses situacions sense renunciar a la pròpia dignitat. Les romanalles dels seus versos deixen besllumar una poesia simple i elegant, propensa a l'afecció psicològica, tal com ell havia dit, "una pintura que parla".

Baquílides (520-450 aC), nebot de Simònides, també fou un poeta itinerant. Visqué molt temps a Sicília, on contactà amb les principals famílies dinàstiques. En diverses ocasions va cantar les mateixes victòries als jocs juntament amb Píndar (per exemple, l'*Olímpica* I de Píndar i *Epinici* V baquilidi). Baquílides és un poeta fàcil, amb gust per la narració mítica.

Píndar (518-446 aC) de Tebes enlairà fins als màxims cimals la poesia coral grega i n'hem conservat els epinicis (un muntant de quaranta-quatre odes) dedicats als quatre certàmens atlètics. Tots els crítics coincideixen a afirmar que era un artista dotat de gran geni i amb una concepció gairebé sacra de la poesia i del poeta. Potser el tret més característic del seu estil és la metàfora. En aquest sentit, s'allunya de l'epopeia (narració) i de la lírica (expressió dels

sentiments del poeta); fa un ús molt parc de les comparacions perquè ho assimila tot mitjançant transposicions i símbols. Les seves imatges són iridiscent, plàstiques, preses de la natura o dels jocs mateixos: així, per exemple, no parla de *compondre un poema* sinó de "junyir el carro de les Muses". Ell és sacerdot i intèrpret de la musa; quan narra el mite comença per la meitat i després es remunta al principi variant-ne el que més li convé per a immortalitzar la seva obra al mateix temps que el que l'havia encarregada.

3. Crisis aristocràtiques. L'adveniment de les tiranies

Tal com indicàvem, l'adveniment de la *polis* en l'època arcaica origina una profunda transformació social, que inicialment afecta els estrats més humils de la societat, que perden les terres i la llibertat per deutes o que es veuen obligats a emigrar. En d'altres ocasions, l'*asty* de la *polis* proporcionarà altres oportunitats laborals en el marc del món artesanal (per exemple, ceràmica, metal·lúrgia) o en el comerç. Així, doncs, aquesta crisi agrària inicial que obligarà a l'aparició de legisladors en la colonització, a la llarga també afectarà les oligarquies aristocràtiques.

Alguns membres de les seves famílies sense possibilitats de convertir-se en hereus hauran de cercar el seu futur a les colònies, de vegades com a fundadors o *oikistés*. En d'altres casos, hi ha una política de matrimonis concertats entre les famílies principals per a mantenir l'hegemonia.

Davant dels problemes conjunturals per als quals les aristocràcies no tenen fórmules noves per a solucionar-los, neix la tirania, una institució que des de mitjan el segle VII aC afectarà gran part de les polis gregues. Els llocs que no es veuen afectats per les tiranies tindran models constitucionals alternatius, com és el cas d'Esparta, que si més no resoldrà de manera provisional els problemes agraris del moment.

En què consistia la tirania?

Es tracta d'individus de la mateixa aristocràcia que accedeixen a un poder absolut autocràtic de manera il·legal, sense el beneplàcit del consell ni l'assemblea de ciutadans, i que es mantindrà gràcies a les guàrdies personals i tropes. D'alguna manera, la seva activitat política va acabar en una o dues generacions amb la crisi, tal com diu **Finley** (1973, 123). Les seves mesures van enfortir una nova classe –*demos*– en contraposició a la mateixa aristocràcia de la qual procedien. Les mesures es podrien agrupar en les següents:

- a) Es fan aliances dinàstiques amb famílies d'altres *polis* o aliances exteriors per tal d'apaivagar tensions i cercar solucions compartides a l'exterior.
- b) Facilita la independència dels petits camperols davant els grans propietaris aristocràtics.
- c) Fomenta el comerç i la creació d'una indústria artesanal que permetin entrar en una economia monetària.

Týrannos

Sembla que la paraula *týrannos* és d'origen fenici i identificaria el cap dels filisteus.

d) Enforteix els sentiments comunitaris amb cultes i festivals allunyats dels cultes als avantpassats heroics dels grups aristocràtics.

e) Construeix obres públiques (temples, ports...).

Potser la millor definició dels tirans arcaics, es troba en Aristòtil quasi tres-cents anys després:

"El tirà surt del poble i de la massa contra els elements destacats per evitar que el poble pateixi injustícia per part d'ells. Això es posa de manifest en el que va passar, perquè pràcticament la major part dels tirans han nascut, per així dir-ho, de demagogs que han obtingut la confiança (del poble) pels seus atacs a la classe superior. De fet, entre les tiranies unes es van establir d'aquesta forma quan les polis havien crescut; altres, anteriors a aquestes, van sorgir de reis que transgredien les normes tradicionals i tendien a un poder despòtic; altres, de candidats elegits per les magistratures principals (perquè antigament les assemblees nomenaven els magistrats, tant civils com religiosos, per molt de temps), i altres, de les oligarquies, en escollir-ne un de sol per a les principals magistratures. Totes aquestes varietats (de tirania) tenien possibilitats d'imposar-se fàcilment, així que volguessin fer-ho, ja que comptaven amb la força necessària, de vegades les del poder reial i altres les de les magistratures. Així, Fidó d'Argos i altres tirans es constituïren en tals quan eren reis; els de Jònia i Fàlaris, a partir de magistratures; Paneci a Leontinos, Cípsel a Corint, Pisístrat a Atenes, Dionís a Siracusa i altres igualment, a partir de demagògia."

Aristòtil, *Polí.* 1310b

El tirà més antic conegut va ser Fidó d'Argos (mitjan segle VII aC) que va revolucionar entre d'altres coses les tècniques de la guerra amb el desenvolupament de la infanteria hoplítica, que suprimí el monopoli aristocràtic de la guerra. La seva victòria d'Hisias el 669 aC davant els espartans significà el reconeixement definitiu d'aquesta nova tàctica militar, que fins i tot canvià la constitució de la pròpia Esparta. Al final del segle VII aC, la tirania s'estenia a Corint, Sicció o Mègara, i ja al segle VI aC arribava a Atenes, Naxos, Samos o Milet. Fins i tot el poble d'Atenes –*demos*– va demanar a Soló que esdevingués tirà, però ell s'hi va negar i, per contra, es concentrà en una sèrie de reformes legislatives per resoldre la crisi.

Tots els tirans arribaren a assumir el poder gràcies al suport del *demos*, tant per les seves promeses com per les distribucions de riquesa. Així Teàgenes aconseguí ser el tirà de Mègara després de sacrificar els ramats de les famílies aristocràtiques (Aristòtil, *Política*, 1305a).

També una ciutat tan pròspera comercialment com Corint va ser una de les primeres a assumir la tirania. Una gran part de l'èxit comercial de Corint en la fundació de colònies com ara Corcira o Siracusa, difusió de la seva ceràmica per tota la Mediterrània i d'establiments a l'Orient com Al-Mina, es troba en la família aristocràtica dels Baquíades. Aquest *gènos* aristocràtic mantenia el control del comerç i del poder polític com una veritable monarquia fins que a mitjan segle VII aC comença a perdre puixança davant els veïns (conflicte amb Mègara) i perd influència en les seves antigues colònies (batalla naval contra Corcira el 664 aC).

La llegenda recollida per Heròdot (V.92) diu que una jove baquíada anomenada Labda, que va ser repudiada per la família pel fet de ser coixa, es va casar amb Etió. Segons l'oracle de Delfos, el fruit de la seva unió, el seu fill, havia d'enderrocar el poder dels Baquíades. Aquests van enviar uns assassins a matar-lo però el nen es va amagar en un gerro gran (*kypséle* –cípsel–). Com es pot veure, una llegenda mítica per a justificar una tirania, similar al que succeïa en les monarquies orientals. Cípsel va mantenir el poder comercial de Corint i va incrementar el nombre de colònies a l'Adriàtic. A la seva mort el va succeir el seu fill Periandre, que malgrat les seves polítiques i unes grans qualitats, va abusar del poder, la qual cosa va provocar a la seva deposició.

Font de Tèagenes, Mègara

Una història similar és la del tirà Pisístrat a Atenes entre el 561 i el 528 aC, que és succeït pels seus fills Hípias i Hiparc, aquest segon va acabar essent assassinat el 510 aC pel seu abús de poder, i d'aquesta manera desapareixia la institució.

L'èxit de les tiranies es basava en les qualitats personals del tirà. Normalment, la primera generació de tirans va aconseguir el poder per les seves qualitats i la capacitat d'obtenir suport dels estrats inferiors. Per contra, els hereus no van ser capaços de demostrar aquestes qualitats i, ben al contrari, van abusar de la seva posició. D'on les connotacions negatives que adquirí la paraula *tirà*, no únicament en el món grec sinó fins a l'actualitat.

De nou la paràbola de les espigues de Periandre (tirà de Corint) i Trasibul (tirà de Milet) resulta alliçonadora:

"Resulta que [Periandre] va enviar un herald a la cort de Trasibul per preguntar-li quin tipus de mesures polítiques consolidarien la seva posició i així governar la ciutat amb el màxim encert. Aleshores, Trasibul va conduir fora de la capital l'emissari de Periandre, entrà amb ell en un camp sembrat i, mentre recorrien el bladar, va formular una sèrie de preguntes a l'herald sobre els motius del seu viatge des de Corint; i, de passada, cada cop que veia una espiga que sobresortia la tallava –i després la tirava a terra–, fins que, d'aquesta forma va destruir el millor del seu camp de blat. I, un cop travessat el camp, va despatxar l'herald sense donar-li cap consell.

Quan l'herald va tornar a Corint, Periandre estava ansiós per conèixer el seu consell. Però l'emissari li va respondre que Trasibul no li n'havia donat cap, i que estava sorprès que Periandre l'hagués enviat a la cort d'un personatge com aquell, un boig que destrossava les seves possessions (i li va explicar el que havia fet Trasibul).

Malgrat tot, Periandre va comprendre el comportament de Trasibul i es va adonar que li aconsellava assassinar els seus ciutadans més destacats; de forma que, a partir d'aquell moment, va mostrar la crueltat més absoluta davant dels corintis, ja que tot allò que el despotisme assassí i persecutori de Cípsel havia deixat intacte, ho rematà Periandre."

Heròdot, v. 92

3.1. Noves tècniques militars: els hoplites

Lligat sens dubte al canvi d'institucions polítiques, tenim el desenvolupament de noves tècniques militars, que deixen enrere les guerres protagonitzades per la cavalleria, i per tant restringides a aquells –els aristòcrates– que es podien permetre un cavall i les armes, i hom passa a un conflicte protagonitzat per la infanteria amb la participació de bona part dels ciutadans, l'exèrcit hoplita.

Aristòtil vincula clarament els canvis polítics i sobretot l'aparició de les tiranies, a aquestes novetats en les tècniques militars:

"... els antics no coneixien ni les tàctiques ni els tipus de formació hoplítiques, de manera que la força estava en els genets; però, en créixer les ciutats i fer-se més forts els que tenien armes, foren més els que participaren en el govern"

Aristòtil, *Poli.* 1297b

En algunes de les polis, els drets polítics s'establiran en funció de la capacitat de cadascú de "portar armes". Així, doncs, l'exèrcit el conformaven els ciutadans que es podien permetre pagar les armes. Segons suposa Murray (1983, 117), al voltant d'un terç de la població masculina de ple dret formava part dels nous exèrcits hoplítics, amb l'excepció d'Esparta, en què en formaran part tots els ciutadans.

Quines eren les característiques de l'exèrcit d'hoplites? Es tractava d'un exèrcit en una formació rectangular tancada que rebia el nom de *falange* (*phalanges*, en grec significa 'dit') i que es movia conjuntament en el camp de batalla mantenint un ordre. Les formacions més grans d'exèrcits d'hoplites arribaven a cinc-cents o mil cinc-cents homes organitzats amb un màxim de vuit fileres de profunditat.

Àmfora de ceràmica de figures negres amb representació d'hoplites

Guerrer morint del temple d'Aphia a Egina (segle v aC)

Pel que fa a l'armament, la clau serà un escut anomenat *aspis* o *hoplon* (d'on el nom d'*hoplita*), circular, d'1 m de diàmetre, fet de fusta i cobert de bronze, que podia pesar entre 8 kg i 15 kg, i s'agafava amb el braç esquerre. Es combinava amb una llarga llança (2,4 m) anomenada *doru* i una espasa curta anomenada *xiphos*. La resta de l'armament era de protecció, com la cuirassa, greves o el casc corinti.

"Els que s'atreveixen, en filera tancada, a lluitar cos a cos i avançar en avantguarda, en menor nombre moren i salven els que els segueixen. Els que tremolen es queden sense honor. Ningú restaria per explicar un a un els danys d'aquell que pateix la infàmia. Perquè és agradable ferir per darrera amb una llança l'enemic que fuig de la ferotge lluita; i és despreciable el cadàver que resta en la pols, travessat a l'esquena per la punta d'una llança de darrera. Així que tothom es refermi en els seus peus, i es fixi al terra, mossegant-se els llavis amb les dents, cobrint-se els muscles, el pit i les espatlles amb l'ampli ventre de l'escut rodó. I en la mà dreta agiti una gran llança, i mogui el seu ferotge plomall dalt del seu casc. Destreu-vos en combat complint ferotges gestes, i que no es quedi, donat que té el seu escut, remot a les fletxes. Aneu tots cos a cos, amb la llarga llança o l'espasa ferida i acabeu amb el ferotge enemic. Posant peu rere peu, prement escut amb escut, plomall amb plomall i casc amb casc, apropau pit a pit i lluiteu amb el contrari, fent servir el puny de l'espasa o la llarga llança."

Tirteus, frag. 11

Tal com apunta Tirteus, el secret de les formacions hoplítiques era la disciplina, i que cada company cobrís amb el seu escut el company de l'esquerra. Les llances i els escuts servien per a carregar contra la formació enemiga, i a base de la pressió s'ensorraven les línies, i era quan es feien servir les armes. Per lluitar amb aquestes tàctiques calia fer servir grans esplanades, ja que les formacions es desorganitzaven en terreny muntanyós.

Malgrat que pugui semblar un tipus de tàctica cruel i sanguinària, de fet les batalles resultaven amb molt poques víctimes. Quan es desmuntava una formació, les primeres fileres eren arrossegades pels propis companys, mentre que les files posteriors fugien del camp de batalla deixant el seu escut. De fet, abandonar l'escut en el camp de batalla era un deshonor per als espartans, així les mares espartanes deien als seus fills abans d'anar a la guerra:

"Torna amb ell [escut] o sobre ell."

Plutarc, Moralia, 241. F.

La majoria de batalles acabaven quan l'exèrcit victoriós controlava el camp de batalla i el contrari fugia desorganitzadament. Una bona formació i el manteniment de l'ordre en qualsevol moment feien que un exèrcit amb un nombre inferior d'homes en pogués superar un altre de més nombrós. Per aquesta raó la dedicació exclusiva dels espartans a l'entrenament militar els convertia en una màquina de guerra formidable, ja que coordinaven tots els moviments i, fins i tot, podien mantenir la formació en carrera.

4. Nous camins per la literatura. Nous gèneres, nous temes

És palès que la inestabilitat de la vida humana davant nous canvis socials, ideològics i polítics va cristal·litzar en noves formes d'expressió. La poesia lírica fou el primer vehicle d'aquest estat anímic. Ja no es tractava, doncs, de remetre's a un passat heroic, tal com feia l'aede anònim, tot recitant llegendes tradicionals. Ara la poesia venia a centrar-se en les circumstàncies de l'ocasió *-hic et nunc-* i en la personalitat del qui la componia, conscient de l'essència efímera, inestable, de la condició humana. En aquest sentit són del tot simptomàtics aquests versos de Píndar:

"En un instant s'acreu la felicitat dels humans, però d'igual manera cau per terra sacsejada per una sentència indefugible. Efímers! Què és algú? Què no és? L'home és el somni d'una ombra. Però quan arriba l'esclat que Zeus atorga, s'imposa als homes la llum resplendent i una dolça vida."

Píndar, *Pítica* VIII, v. 92-97

Si hi ha termes que podrien convertir-se en emblemàtics per a resumir el missatge sencer de tot un període de la història espiritual d'un poble, molt possiblement el mot grec *amēchanīē* (impediment, manca de recursos) és el més escaient. En efecte, amb aquesta paraula se sol fer referència a la feblesa humana, la indefensió, la incapacitat de fer front a les adversitats o la impossibilitat de sobreposar-se a un estat d'ànim. En la lírica afloren, doncs, diversos aspectes de la condició humana als quals no podem respondre heroicament, tal com passava en l'epopeia. És aleshores que la personalitat de l'individu pren força i s'arriba a convertir en protagonista el "jo poètic".

El dualisme social entre la noblesa i el poble (els poderosos i els febles) va tenir diverses traduccions. Una de molt important és la que afecta l'experiència religiosa. D'una banda tenim Delfos com a santuari aristocràtic per antonomàsia: les seves màximes, "coneix-te a tu mateix" i "res en excés", defineixen la limitació de les possibilitats humanes. Segons la religiositat apol·línica l'home no pot transgredir les limitacions que li són imposades; fer-ho seria un acte superbiós (*hybris*) de desacatament. Completament oposada a aquesta visió, tenim el dionisisme i els corrents de religiositat popular (com ara l'orfisme o el pitagorisme) que prometen un alliberament de les cadenes corporals, un goig i una felicitat fins a una unió gairebé mística. D'altra banda, contràriament al dionisisme, la religió dèlfica imposa un sentiment de culpabilitat davant una divinitat que reacciona amb hostilitat i enveja contra la felicitat humana. No falten, doncs, poetes doblats de teòlegs que estructurin tot un seguit de reaccions en cadena: la desmesura o l'afartament (*kóros*) engendren en l'home una actitud d'insolència (*hybris*) que provoca l'enveja dels déus (*phthónos*) i, finalment, el just càstig diví (*tísis*, *némesis*). Aquest càstig és indefugible i pot afectar les generacions futures si el culpable no paga la pena directament. No

ha de resultar estrany, doncs, que en força ocasions el tema de la justícia estigui present en la poesia d'aquest període i, al mateix temps, com una fugida endavant, es convidi a buscar la satisfacció del goig immediat o a expressar la queixa malcontenta i afuada.

Aquesta presència de l'individualisme, del jo, és fruit d'experiències espirituals que en el món de l'èpica eren del tot absents. D'una banda, tant el poeta com el filòsof es presenten com un individu portador d'un missatge que els ha estat revelat per la divinitat. Així, Arquíloc es presenta com a servidor de Dionís i coneixedor de l'amable do de les muses, i Parmènides, per la seva part, ho fa com a portador d'un missatge que li ha estat revelat després d'una experiència quasimística. No ha de resultar estrany, doncs, que en alguns moments les expressions d'Heràclit, Empèdocles o Píndar resultin obscures, plenes de metàfores, amb un llenguatge apodíptic o dogmàtic. De fet, també Píndar s'autoproclama "profeta de les muses".

Al mateix temps, en voler reafirmar la seva personalitat, els poetes es posaran enfront del conjunt de valors tradicionals tot proclamant llurs descobriments individuals que intenten arraconar els ideals tradicionals. En aquest sentit, és ben conegut el vers de Safo que proclama que "és bell allò que hom estima" (fr. 16 L.P.). I aquest fragment d'Arquíloc, per exemple, ofereix una visió ben diferent del guerrer ideal:

"No vull un general gran d'estatura, ni eixancarrat, ni ufanós dels seus rulls, ni ben afaitat, sinó que en voldria veure un de menut i garrell de cames, ferm sobre els peus, ple de coratge."

Arquíloc, 114 West

Els autors d'aquesta època tenen en comú, de manera general, un seguit de trets estilístics que podem resumir seguidament:

- a) En primer lloc, segons hem vist, la realitat és descrita directament, simple, sense ambigüitats: l'home pensa, actua, pateix, sap, escolta... No hi ha fingiment.
- b) En segon lloc, la intensitat és substituïda per la repetició de les accions, del dolor, etc. Així, hom no pateix "una gran pena" sinó "nombroses penes".
- c) El mite hi participa com a contingut recurrent, de manera que si era l'objecte de la poesia narrativa, en la lírica hi fa acte de presència com a referent paradigmàtic.
- d) Cal dir, també, que és freqüent tot un joc d'expressions plenes de contrastos, d'oposicions que abasten la polaritat de termes. Aquest conegut fragment d'Heràclit (fr. 53 Diels-Kranz) ho pot il·lustrar: "la guerra és el pare de tots, el sobirà de tots, mostra els uns com a déus i els altres com a homes, els uns com a lliures, els altres com a esclaus".

e) En cinquè lloc, abunda l'estil paratàctic (*léxis eiroméne*), enumeratiu, juxtaposant les frases o unint-les amb un simple mot de coordinació, arribant fins i tot a ocupar el lloc de les partícules comparatives:

"l'or que ha estat ben forjat mostra tot el seu esclat i l'himne que proclama les grans gestes fa l'home semblant als déus."

Píndar, *Nemea IV*, v. 82 i seg.

f) De vegades el poeta recorre a una enumeració de màximes secundàries que culminen en la formulació de la idea pròpia del poeta, formant el tot un *priamel*. Aquest tret és d'origen popular:

"No m'importen les riqueses d'or de Giges, ni l'ambició s'ha apoderat de mi, ni m'irrito per les gestes dels déus, ni desitjo tampoc sotmetre ningú amb la tirania, perquè tot això és ben lluny dels meus ulls."

Arquíloc, frag. 19 West

"Els uns que una host de peons, de genets els altres, o un estol de naus diuen que és el més bell damunt la negra terra; jo, tanmateix, que és aquell que hom estima."

Safo, frag. 16 LP

g) La composició anular, *ringkomposition*, és, finalment, una característica molt pròpia de l'estil arcaic. La idea o la frase que iniciava una estrofa –o un poema sencer– es torna a trobar al final, com si el poeta volgués intentar una estructura simètrica i, a la vegada, donar un nou èmfasi al missatge global.

4.1. La lírica arcaica: figures principals

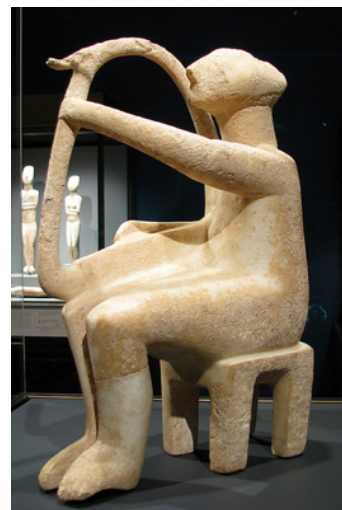
Amb el terme *lyrikê* (lírica) els antics es referien a la poesia destinada al cant amb l'acompanyament d'un instrument de corda –*lýra* (cítara, lira)– davant un públic aplegat per a l'ocasió. D'igual manera que l'èpica, doncs, la lírica no tenia els orígens en una lectura privada sinó que estava pensada per a la comunicació oral/aural, pública i col·lectiva. De fet, el terme *lírica* es començà a emprar en temps de l'hel·lenisme i s'aplicà també a les composicions acompanyades amb instruments de vent com la flauta (*aulós*). Més antigament aquesta poesia era designada amb el terme genèric de *mélos* (cançó) perquè la lírica, en ser cantada, es contraposava a l'èpica, que era recitada.

El període de màxim desenvolupament de la lírica correspon de ple a l'arcaisme, entre els segles VII i l'inici del V, però en l'art ciclàdic ja es troben exemples d'escultures (i grups d'escultures de marbre), molt estilitzades, com la que representa un cantor acompanyat de l'arpa.

Molt possiblement, les formes anònimes de l'època micènica es devien referir a manifestacions de la lírica popular de les quals podem trobar vestigis en els poemes homèrics. Aquests exemples poden ser els cants de lament fúnebre (*thrēnos*) en honor de Patrocle, l'himne en honor dels déus (com el pean dels grecs per a aplacar Apol·lo en el cant I de la *Ilíada*), el cant de les festes de noces (*hymēnaios*) o l'acompanyament en les danses de joves (*hypórchēma*), com també cants de treball (com el que entonen Circe i Calipso mentre teixeixen en els cants V i X de l'*Odissea*, o el cant de Linos durant la verema descrita en l'escut d'Aquil·les en la *Ilíada* XVIII, 569 seg.). De fet, sense tot un llarg procés de "prehistòria" i de tradició en la lírica grega, difícilment s'hauria pogut arribar al moment d'esplendor de la lírica arcaica pel que fa a la varietat de temes, de gradacions d'intensitat o de formes mètriques i estròfiques.

La classificació dels diferents gèneres lírics es va fer, a l'antiguitat, partint de la forma d'execució: el cant (*mēlos*) podia ser interpretat per un sol individu (lírica monòdica), que a vegades ho feia mitjançant una entonació rítmica (anomenada *parakatalogē*); i, en altres ocasions, el poema era executat per un cor (mèlica coral) unint també la dansa a la poesia i a la música. Tot i que aquesta distinció no sempre era nítida, la lírica també s'ha classificat en diferents gèneres, segons criteris del metre, del dialecte en què era composta, el contingut del poema, l'ocasió i el lloc de l'execució. Els gèneres principals de la poesia lírica són els següents:

- a) L'elegia, acompanyada d'un aulos, era un seguit de seqüències de dos versos (hexàmetre + pentàmetre). En un principi havia tingut un caràcter luctuós, tot i que després va acollir temàtiques més variades, màximes morals, socials, fins i tot guerreres.
- b) El iambe havia designat, en els seus orígens, un tipus de metre (format per la unió d'una síl·laba breu amb una altra de llarga). Els primers iambògrafs, Arquíloc i Hipòanax, van utilitzar aquest ritme com a vehicle d'una poesia realista, difamatòria, fins i tot violenta.
- c) L'epinici o cant de victòria (*níkē*), per a celebrar el guanyador en les competicions esportives.
- d) El ditirambe o cant coral en honor del déu Dionís.
- e) L'epitalami, destinat a les cerimònies nupcials.
- f) L'escoli, un cant de simposi.

Arpista (ca. 2800 aC Getty Villa, Califòrnia)
Font: Flickr

g) El trenos, lament fúnebre.

Era variadíssima la quantitat de metres lírics ja en l'època arcaica. A més dels metres recitatius (hexàmetre, pentàmetre, iambe), disposem de tota una gamma, molt més complexa, de metres cantats, sobretot en la mèlica coral. En la mètrica de la lírica els versos no s'organitzaven en seqüències de versos per tal de crear una seqüència narrativa (com els hexàmetres d'Homer) sinó que s'agrupaven en estrofes. El principi fonamental de l'estrofa cantada era la responsió o repetició dels elements del vers (síl·labes breus o llargues) en el mateix lloc del vers de cada estrofa. Dins de cada estrofa, l'element fonamental dels metres lírics no era tant el vers com l'anomenat *kôlon* (membre), que formava una unitat rítmica més breu que no el vers: en combinar-se diferents tipus de *kôla* s'arribava al vers líric que, al seu torn, s'inseria dins de l'estrofa com a unitat. Les estrofes s'organitzaven normalment de manera triàdica: una estrofa era seguida de la seva corresponent antístrofa i s'acabava en un epode, que tenia una estructura rítmica diferent.

Datables ambdós de mitjan segle VII aC, **Cal·lí**, d'Efes, i **Tirteu**, d'Esparta, van compondre les seves elegies guerreres seguint el patró formular de la poesia homèrica: els tòpics, les expressions de la llengua, etc. hi són presents. Però hi ha una atmosfera totalment nova, la del ciutadà que lluita –l'hoplita– en defensa de la seva ciutat. No es tracta, doncs, de celebrar les gestes d'un heroi individual que busca l'honra, l'honor (fins i tot el botí), sinó d'animar i donar coratge als qui exposen llur vida per a salvar la ciutat, els infants i les dones. En aquest sentit, es proposa una ideologia del tot a favor de la polis, atès que el més menyspreable fóra l'exili o la retirada, abandonant l'escut, propi de covards. La seva expressió és valenta, directa, animosa, tal com podem llegir en aquesta elegia de Tirteu:

"Perquè és bell morir si un cau lluitant per la seva pàtria a primera fila. El més deshonrós és acabar com un pidolaire, abandonant la ciutat i la terra grassa, vagarívol amb mare i pare ancians, amb els fills i legítima esposa. Aquest serà avorrible davant de qualsevol altre que es presenti, sota el pes de la fretura i de l'odiosa pobresa perquè fa un afront al seu llinatge, escarneix la noble figura i l'acompanya tota infàmia i maldat. Que un rodamón d'aquesta mena no tingui ni un moment de felicitat, ni respecte, ni llinatge! Lluiteu amb coratge per aquesta terra, i morim pels fills sense estalviar les nostres vides! Ah, joves, lluiteu els uns al costat dels altres, no inicieu una retirada deshonrosa, ni cediu a la por! Feu que el vostre coratge sigui més gran, fort; no preferiu la vostra vida fent front a l'enemic. Aquells que són més grans que vosaltres i que els genolls no els aguanten, els vells, no els abandoneu! És infamant que caigui amb els d'avantguarda un home madur, davant dels joves, amb el seu cap i la barba blanquinosos, deixant anar el seu alè coratjós, tot nu, aguantant els genitals ensagonats amb les mans –un espectacle davant la vista odiós de contemplar i digne de venjança. En canvi en un jove tot és bell mentre aquell temps amable el posseeix: és admirat pels homes i suscita amor en les dones mentre viu, i és bell morint amb els d'avantguarda. Que tothom aguanti ferm sobre els peus, al seu lloc, mossegant el llavi amb les dents!"

Tirteu, frag. 3 W.

Contemporani amb els anteriors, Arquíloc també va viure contextos bèl·lics tot i ser fill d'un noble de Paros. Involucrat com a mercenari en campanyes de colonització de Tasos, per ell la guerra és un afer penós i posa per davant del codi de l'honor guerrer la seva opció per continuar viu. És famós, també pels

seus versos a Neòbule, la seva estimada. A ella i al seu pare Licambes dedicarà uns iambs plens de força, directes, lluny de tot convencionalisme aristocràtic. La temàtica provocativa que té com a objecte el món que li ha tocat de viure i les nombroses anècdotes ocasionals fan de la seva poesia tot un referent a l'hora de revisar els valors morals del seu temps. Així, per exemple, aquesta és la reacció que té en haver abandonat l'escut en una batalla (frag. 5 W.):

"Algun sai es deu rabejar amb el meu escut, darga sense tara que de mal grat vaig abandonar al peu d'un matoll. Però vaig salvar la vida! Què m'importa aquell escut? Al vent! Ja me'n tornaré a comprar un altre, que no serà pas pitjor."

Arquíloc, frag. 5 W.

En assumir el problema de la limitació de l'home, Arquíloc mostra davant la riquesa i benestar materials, una actitud del gairebé desafiant:

"No m'importen les riqueses de Giges fastuós en or, ni s'ha apoderat de mi l'enveja, ni delejo les obres dels déus i no m'atreu la tirania superbiòsa. Tot això queda ben lluny dels meus ulls!"

Arquíloc, frag. 19 W.

Entre els poetes iàmbs també tenen el lloc corresponent **Semònides** d'Amorgos (segona meitat del segle VII aC) i **Hipònax**, d'Efes (segle VI aC). Del primer és famós el llarg poema contra les dones, que assimila cadascuna a un animal diferent, tot ridiculitzant-les. Sembla que, pel fet d'apropar el món animal al dels humans hi ha connexions amb el gènere de la fauna. Hipònax, en canvi, arriba a emprar paraules exòtiques i vulgars, obscenes. Ell mateix es presenta com un poeta mendicant i se'l considera l'inventor de la paròdia literària, la paròdia de l'èpica com en aquest fragment:

"Musa, parla'm del Caribdis euromedontíada, el Caribdis marí que endrapa a tot vent el seu estómac, que li és un ganivet; aquell invertit, digues-me com el podem fer morir de manera infamant, lapidat per voluntat del poble, arran de la mar estèril..."

Hipònax, frag. 128 W.

Xenòfanes de Colofó (final del segle VI-ca. 470 aC) no deixa de ser un personatge curiós i potser més propi de la història del pensament: era un aede vagarívol que recitava Homer i els seus propis versos (en els quals criticava Homer i proposava idees teològiques revolucionàries). Els antics el van posar al costat de Parmènides pel fet de proposar una única divinitat. Xenòfanes critica l'antropomorfisme tradicional sobre els déus, no creu en les teories de la metempsicosi pitagòrica i considera més valuosa la saviesa del poeta que no una victòria atlètica: ell exposa la seva idea del valor del poeta i intel·lectual al servei de la comunitat.

Atribuïts a **Teognis** de Mègara tenim dos llibres d'elegies amb un muntant de prop de mil quatre-cents versos. Dins aquest corpus hi ha poemes d'atribució difícil, d'altres són clarament espuris, però el tot es devia originar a partir d'addicions successives (entre els segles VI i V aC) sobre un conglomerat dels poemes teognidis. De Teognis només en sabem el que ell mateix explica en

els seus versos (que sol signar posant-hi el "segell", *sphregís*): era un home, segurament de l'aristocràcia, indignat davant la decadència social; en els versos manifesta el seu desconcert per la nul·la actuació dels déus, que permeten l'enriquiment dels "dolents", la falsedat de molts ciutadans, les ambigüitats ètiques fruit de l'ascens social de noves capes. Els versos de Teognis són versos de tall simposiàc (el segon llibre està dedicat a la seva relació amorosa i pedagògica amb el jove Cirnos), tradicional, són sincers i sempre resulten fàcils de llegir.

Safo i Alceu visqueren a l'illa de Lesbos i foren coetanis (se sol situar la data de naixement de la poetessa en l'any 600, mentre que Alceu seria uns vint anys més jove). Són els primers representants de la lírica monòdica. La poesia de Safo és extremadament delicada, exclusivament pensada per a cercles femenins, de matisos molt subtils, a voltes queixosa i a voltes festiva i plena d'un sentiment molt refinat. Alceu té un caràcter més bel·licós, implicat en les intrigues polítiques, fou desterrat: la seva poesia ens posa al davant imatges de tempesta, traïció al costat de poemes amb els companys de simposi i de partit (*heteria*). Entre els aspectes més controvertits de la poesia de Safo és remarcable el del destinatari dels poemes. Sembla que en el cercle femení de Safo, "la casa de les ministres de les muses" (*moisopólon*) tenia un caràcter iniciàtic, gairebé sagrat. Els déus, per a Safo –igual que a Homer–, l'assisteixen i la protegeixen però amb una confidencialitat que denota un tracte molt assidu i que sembla més pròpia d'una companya del grup que no d'una deessa. El poema més conegut, *l'Oda a Afrodita*, ho posa ben de manifest:

"De tron riquíssim, immortal Afrodita,
que trenes enganyys, filla de Zeus, t'imploro
que ni amb ànsies ni amb penes, sobirana,
l'ànim no m'afligeixis
ans vine aquí, si és que de vegades, ja abans
m'oïres de lluny la veu i m'escoltares,
l'auri casal del pare abandonares,
junyires el carro
i vas venir; formosos aucells et duien
rabents damunt la terra negra; llesta
l'ala els vogia, i des del cel, per l'aire
van venir de pressa.
I tu llavors, dea feliç –el rostre
et somreïa, immortal– em preguntares
per què patia, altre cop a cridar-te
el que va moure'm,
i més que res què és el que vull que s'esdevingui
al meu esperit boig: "¿Qui ha de dur-te
la Persuasíó, que t'estimi? Oh Safo,
¿qui et fa tort?
Si fuig de tu, prompte et vindrà darrere,
si no et pren dons, t'obsequiarà, si ara
no et vol, ben prest haurà, fins si et recava,
d'enamorar-se't".
Vine'm, doncs, ara i de les cruels penes
solta'm, allò que el cor grua que em passi
acompleix-m'ho, i sigues-me tu mateixa
per sempre aliada."

Safo, *Oda a Afrodita*

L'Himne a Afrodita de Safo

Aquest himne a Afrodita recrea un tòpic homèric: en la *Illiada* hi ha unes situacions al camp de batalla que ara es reproduïxen en un altre sentit: persecució, fugida, rendiment, victòria. En el cant V del poema homèric, Diomedes demana ajut a Atena, que baixa en un carro per ajudar-lo. Aquí Safo demana ajut a Afrodita, que ha de ser la seva aliada en el camp de batalla amb Eros.

Els poemes d'**Anacreont** descriuen dues temàtiques: l'amor i el vi. D'ell sabem que va ser poeta cortesà a Samos i a Atenes. Els seus versos abunden en expressions a cavall entre la ironia i el realisme, amb evocacions per la vida feliç que s'escola. El seu ideal és una ètica del gaudi present, amb els companys, compartint el bon vi i a la vegada els bons versos. Les seves admonicions en aquest sentit són ben freqüents:

"No hi tornem, vinga, deixem-ho! Prou d'estrèpit i de cridòria: no hem de beure pas 'a l'escita', sinó fer glopades breus i entonar cançons alegres."

Anacreont, frag. 33 *Gentili*

La lírica coral representa, com ja ha estat dit, una manera de fer la poesia més complexa, lligada a representacions rituals i festives. En aquests cants, el poeta parla en boca d'un cor (en el cas d'Alcman els cors eren femenins) i mescla la seva veu amb el motiu de l'execució del poema i amb el mite que hi és al·ludit. Els poetes corals oferien un lirisme molt ric i d'adjectivació sumptuosa que alternava amb una delicadesa sentimental i una expressió gnòmica ben particular, segons cada poeta. En **Alcman** (que va florir cap al 630 aC) tenim el rerefons de les festes de donzelles a Esparta dibuixat en els seus partenís. **Estesícor** d'Hímera, una mica més jove, recupera els temes mítics que no va cantar Homer: és justament famós, encara que fragmentari, el poema de la Gerioneida, que relata un dels treballs d'Hèracles, la lluita contra el gegant. En **Íbic**, de qui hem conservat l'encomi al tirà Polícrates, tenim nombrosos fragments de poemes amorosos (els antics deien que era "ardent en l'amor efèbic") i plens d'aroma acolorit en què eros juga un paper màgic, inevitable, torbador.

Bust de Píndar (Museus Capitolins, Roma)

Per bé que les romanalles de versos lírics són minses en alguns casos, la tradició també ha deixat constància de força més noms que els suara tractats. Més i tot quan els gramàtics i filòlegs alexandrins van confeccionar els primers cànons de la poesia lírica grega. En l'*Antologia Palatina* llegim aquest epigrama que forneix un cànon ben conegut:

"Píndar, boca sagrada de les Muses; Sirena parlaira, Baquilides; Gràcies eòlies de Safo; llibre d'Anacreont; Estesícor, que amb els teus afanys has fet brollar la deu homèrica; dolça pàgina de Simònides; Íbic, melós a persuadir espigolant la flor dels jovencells; espasa d'Alceu, que has fet vessar la sang dels tirans en defensa dels drets de la pàtria; rossinyols de femenívola tonada d'Alcman: sigueu-me propicis, vosaltres que heu posat l'inici i el final de tota la poesia lírica."

Antologia Palatina (IX, 184)

4.2. La lírica grega i els esdeveniments històrics i culturals

La concepció de la lírica grega ha pres força atès que es tracta, en paraules de Bruno Gentili, d'una "poesia pragmàtica" pel fet d'estar vinculada a les múltiples relacions dels individus en la vida comunitària. En aquest punt val a dir que el llenguatge no resultava tan líric com avui dia hom podria pensar, ja que els mots i expressions esdevenien del tot nítids i entenedors, aplicables perfectament a una realitat objectiva i no tant a fabulacions allunyades. Quan

el poeta parlava de les pròpies emocions, per exemple en un simposi, les seves paraules eren compartides pels oïdors que assistien a la *performance* i es produïa una compenetració psicològica (emotiva) entre el poeta i l'oient. Ambdós sabien a què es referia realment la lletra de la cançó.

En la societat arcaica hi ha un espai privilegiat en què s'originen i en què circulen tot un seguit de temes que són a la base pragmàtica de la lírica: l'heteria. Una heteria (*hetaireia*) era una associació, bàsicament d'homes i de caràcter aristocràtic. Les seves reunions es feien a banda del vincle de parentiu i sobretot es fonamentaven en un estil de vida semblant, amb uns mateixos objectius polítics i en una certa homogeneïtat cultural. Hi ha una imatge, recurrent en molts lírics antics, que pot servir per a exemplificar la dimensió d'aquesta relació social-comunicativa: és l'al·legoria de la nau com a símbol de l'estat. Aquesta al·legoria va ser represa diversos cops per diferents poetes: aquí ens cenyirem a Arquíloc, Alceu i Teognis.

En el primer cas, Arquíloc adreça als seus conciutadans i al seu company Glauc un advertiment, un avís davant l'amenaça d'una batalla imminent representada pel mar a punt de tempesta:

"Glauc, mira: el mar abismal es torba per l'oneig i pels volts dels cims dels Gires s'aixeca, dret, el núvol, senyal de tempesta, i el terror ens enxampa sobtadament..."

Arquíloc, frag. 105 W.

Alceu, per la seva banda, fa una transposició d'una conjura, la de Mírsil, que havia arribat de l'exili en un petit vaixell, tot "invocant" la nau del govern de Mitilene:

"No entenc la direcció dels vents perquè d'aquesta banda ens ve a sobre una onada i de l'altra una altra; nosaltres enmig som enduts amb la negra nau per la gran tempesta; l'aigua arriba fins al peu del pal i el velam és destrossat, uns penjolls en queden... Només em puc salvar jo, la resta és a la deriva."

Alceu, frag. 208 L.P.

Que el poema anterior es refereix a un context referit a la praxi política es pot provar a partir d'altres poetes que utilitzen la mateixa imatge, com la síl·loge teognídia, molt més transparent en aquest afer i que deixa veure clarament la dualitat bons/dolents que amenaça els qui haurien de governar, els aristòcrates companys de simposi i heteria:

"[...] Prou m'adonaria que anem a la deriva molt millor que no d'altres, amb les veles blanquinoses recollides, més enllà del mar de Melos, enmig de la nit obscura. La tripulació no vol treure l'aigua, el mar ens depassa per damunt i és ben difícil salvar-se. Però ells actuen: han tret el comandament a l'hàbil pilot que amb el seu art vetllava per la nau i s'afanyen a la rapinya; l'ordre ha desaparegut i no hi ha un just repartiment a la llum del dia; manen els estibadors i els dolents estan per damunt dels bons: temo que l'onada no s'empassi la nau. Aquests enigmes ocults adreço als homes de bé; però fins i tot un home vil ho entendria si és intel·ligent."

Alceu, v. 671 seg.

Lectura recomanada

Hom podrà trobar altres exemples en Píndar (*Pítiques* I, 86; 8, 98; 10, 71) o en Èsquil (*Set contra Tebes*, 2, etc.) tot i que molt possiblement l'exemple més conegut de tota la literatura clàssica és el d'Horaci (*Odes* I, 4). Hom podrà consultar amb profit el capítol de B. Gentili, 1983, pàg. 257-283.

5. El miratge d'Esparta

Per a qualsevol estudiós de la societat espartana resulta un veritable repte distingir la realitat històrica del mite que s'ha forjat entorn d'Esparta. Ja pels propis contemporanis, l'Estat i la Constitució espartana s'havien creat una mena llegenda emboirada i romàntica, que tenia en la figura de Licurg el personatge cabdal (Fornis, 2002, 29). Tal com diu el mateix M. T. Ciceró set segles després:

"Els lacedemonis són els únics en el món que des de fa més de set-cents anys viuen seguint unes mateixes normes de conducta i amb unes lleis que s'han mantingut inalterables"

M. T. Ciceró, *En defensa de Luci Flac*, 63

Per això, molts estudiosos de Grècia han alertat sobre "el miratge d'Esparta" (expressió encunyada per F. Ollier, 1933-1943), una cultura construïda a partir de fonts, de vegades dubtoses, moltes dades recollides d'altres, no comprovables, i sobretot una projecció idealitzada d'una societat, si més no original.

Mapa d'Esparta

Esparta es trobava al cor de la península del Peloponès en una vall fèrtil per la qual transcorria el riu Eurotes, i delimitada per dues grans serralades (el Taiget a l'oest –alçades de fins a 2.400 m– i el Parnó a l'est –1.900 m–) que l'aïllaven

de l'exterior. Aquesta vall fèrtil de prop de 18 km de llarg per 10 km d'ample desembocava en el golf Laconi que donava al mar Egeu i que tenia com a únic port la comunitat **perieca** de Giti.

Originalment, la ciutat d'Esparta la formaven quatre aldees o *kóme* (Pitana, Cinosura, Limnes i Mesoa) que a la fi del segle IX o principi del VIII aC conformaren una única entitat política. Cap a mitjan segle VIII aC s'hi afegirà un altra aldea (Amiclas).

Aquesta *polis* mai no va ser emmurallada –tal com expressa una dita atribuïda a Licurg:

"una ciutat està ben fortificada quan està guarnida per homes i no per maons" (Plutarc, *Lic.* 19,12)

– fins al segle III aC, quan s'inicià la seva decadència.

Segons la tradició literària de Tirteu, els espartans eren doris procedents de la Grècia central, d'una de les seves tres tribus (panfils, hileus i dimanes), que van emigrar al Peloponès i només van conservar els trets de la seva llengua.

Per als filòsofs antics, com ara Plató o Aristòtil, Esparta simbolitzava la *polis* ideal perquè era autosuficient (*autárkeia*) amb els recursos que obtenia del seu territori –*chóra*–, ric en cereals, oliveres i vinya. Una massa de població dependent (*ilotas*) cultivava aquests camps, mentre els ciutadans es podien dedicar als assumptes públics. D'altra banda, era característic de la societat lacedemònia el bon ordre (*eunomia*), envejat per altres grecs com Heròdot o Tucídides, que atribuïen a la seva constitució una aparent estabilitat política i social.

5.1. La Constitució d'Esparta: Licurg i la Gran Rethra

L'originalitat de la societat espartana es deu, segons la tradició clàssica, a la figura d'un legislador anomenat Licurg. Fins i tot, aquesta figura és qüestionada pel seu propi biògraf, Plutarc, que diu

"[...] no era possible fer cap afirmació que no fos discutible... i hi havia diferents opinions respecte a l'època (en què va viure)."

Plutarc, *Lic.* 1

Sembla que aquest personatge se situaria a la fi del segle VIII o principi del segle VII aC i fou promotor d'una nova constitució (la Gran Rethra).

La Constitució espartana

Hi ha una gran discussió sobre si la Constitució espartana fou resultat d'un únic legislador o si hi van haver nombrosos canvis al llarg del temps, principalment als segles VII-VI aC, obra de l'èfor Quiló, un dels sets savis de Grècia (vegeu **Oliva**, 1983, 73-98).

Les aldees d'Esparta

Arqueològicament s'han identificat les cinc aldees, que tenen trets culturals diferents (vegeu Raftopoulou, 1998; i el mapa d'Esparta a Fornis, 2002, 31).

Les raons d'aquesta reforma es troben darrere d'una crisi econòmica i de propietats que afectava els seus conciutadans:

"Una multitud de gent sense propietats ni recursos pesava sobre la ciutat, mentre la riquesa havia confluït en mans d'uns quants. Decidit a bandejar la insolència, l'enveja, el crim, el luxe i aquestes malalties encara més antigues i greus d'un Estat, la riquesa i la pobresa, [Licurg] persuadí els espartans de posar en comú tota la terra, redistribuir-la de cap i de nou i viure entre tots ells en uniformitat i igualtat de mitjans, cercant la preeminència del mèrit."

Segons Plutarc, aquesta reforma serviria per a definir un grup d'*hómoioi* (iguals) que eren tots els espartans majors de trenta anys que gaudien de plens drets de ciutadania i als quals s'havia repartit un lot de terra (*kleros*), treballada per la població dependent (ilotes). Aquest *kleros* havia de produir anualment prop de 70 medimnes d'ordi (1 medimne = 52.176 l) a un home i 12 medimnes a una dona, a més de fruits líquids (segurament oli i vi) (Plutarc, *Lic.* 8.7). Per a arribar a la condició d'*hómoioi*, calia superar l'educació preceptiva *-agogé-* i dedicar tota la vida a l'exèrcit.

Segons Plutarc (*Lic.* 8.5-6; 16.1) originalment existien prop de nou mil *hómoioi* en la primera divisió de terres, si bé era un nombre que va anar minvant al llarg del temps, a causa de les guerres i malalties. Aquesta reducció endèmica, Xenofont (*Lac.* 1.1) l'anomena *oligandria* –escassetat d'homes–, i l'Estat tractarà de resoldre-la fent els matrimonis obligatoris a partir del final de l'*agogé* i donant privilegis a les famílies nombroses de més de tres fills (Arist. *Pol.* 1270 b 1-4). Tots els *hómoioi* conformaven l'assemblea de ciutadans coneguda com a *apella*, que pren les decisions més importants de la comunitat. Un consell més reduït el componia la *gerusia* (trenta membres), que incorporava les persones grans més influents de la comunitat incloent-hi els representants de les dues famílies reials –els **Agíades** i els **Euripòntides**.

Les dues famílies reials eren considerades descendents d'Hèrcules, i els seus hereus eren els caps militars permanents. La successió era hereditària per la línia de l'home primogènit (Heròdot, 7.3). Tant la monarquia dual com la *gerusia* semblen reminiscències d'estructures polítiques i socials aristocràtiques anteriors a la divisió igualitària dels *hómoioi*.

Una darrera institució política espartana és l'*eforat*, una magistratura composta de cinc membres de les cinc aldees (*kóme-obaí* o tribus), que reequilibria el poder dels reis. Malgrat que hi ha una llista d'èfors tardana que arriba fins a la primera olimpíada (754 aC), sembla que sorgiria al llarg del segle VII aC.

Com a troballa arqueològica, i com a testimoni mut dels canvis dels segles VIII a VI aC, hi ha l'excavació del temple d'Àrtemis Òrtia excavat per **Dawkins i altres** (1929). Es tracta d'un temple que s'ha datat a partir del 700 aC, però que té un culte anterior dedicat a aquesta divinitat prehel·lènica –Ortia– que definiria a una *pótnia therón* (senyora de les bèsties) com ho evidencien les imatges d'ivori i de fusta trobades. Els materials d'aquest segle VII aC (per exemple exvots, figuretes, ceràmiques lacònies) demostren que la societat tenia una gran

influència orientaltzant i no diferia d'altres societats gregues contemporànies. Al principi del segle VI aC, el temple es reorganitza i s'adorna amb acroteris de terracota en forma de disc.

5.2. Sinecisme: de la vall d'Eurotas a les guerres messèniques

La major part dels canvis que experimenta Esparta com a societat tenen relació directa amb els conflictes d'expansió al llarg del segle VIII i VII aC que tindran com a resultat l'annexió del territori de Messènia. La primera guerra messènica té lloc entre el 743 i el 724 aC, i ens ha arribat documentada a partir de la poesia elegíaca de Tirteu (poeta espartà del segle VII aC).

"Al nostre rei, a Teopomp, volgut pels déus, gràcies al qual vàrem conquerir l'extensa Messènia, terra bona per a llaurar, bona per a fer plantacions; per ella varen combatre, ininterrompudament durant 19 anys i amb fort cor, els pares dels nostres pares, armats amb llances; i al vigèsim els messènics abandonaren els seus fèrtils camps i fugiren a les grans muntanyes de l'Ítoma."

Tirteu, frag. 4

Malgrat aquesta expansió inicial, al final del segle VIII aC Esparta s'enfronta a Argos i surt derrotada, i a mitjan segle VII aC s'inicia una segona guerra messènica, que tindrà com a punt clau la derrota espartana d'Hisias el 669 aC. La por de perdre la guerra és, per alguns autors com Murray (1983), el desencadenant de les reformes constitucionals d'Esparta i de la creació de la magistratura dels èfors en aquest moment.

El mateix testimoni de Tirteu ens revela un conflicte dramàtic en què Esparta desenvoluparà tots els seus ideals patriòtics, l'ètica del servei a la comunitat i la devoció per les armes (exèrcit hoplita).

"I a aquest li ploren igualment joves i vells, i amb gran enyorança se sent afligida tota la ciutat; la seva tomba i els seus fills reben honors entre els homes i els fills dels seus fills i tota la seva descendència. Mai mora la seva fama ni el seu nom sinó que, encara estant sota terra, es converteix en un immortal aquella a qui fent gala de la seva excel·lència, aguantat a peu ferm i lluitant per la seva terra i els seus fills, el violent Ares fa morir."

Tirteu, frag. 12

Tirteu

Tirteu és un dels pocs poetes espartans del segle VII que ens ha arribat de manera fragmentada en papirs i citacions d'autors com Pausànias, Estrabó o Plató. La seva poesia ens il·lustra l'èpica del primer exèrcit d'hoplites espartà i la servitud dels ilotes. A mitjan segle IV aC, amb el renaiement de la ciutat, els seus poetes faran una altra versió d'aquest conflicte, que es recull parcialment en l'obra *Periégesis* de Pausànias (autor del segle II dC).

Restes arqueològiques del teatre de l'antiga Esparta

També el testimoni de Tirteu, demostra l'existència de servituds a Lacònia en aquest moment, i fa esment especial dels ilotes, a qui molt autors identifiquen ètnicament amb els messènics.

"...aclaparats per les grans càrregues, igual que ases, portant als seus senyors, sota la dolorosa necessitat, la meitat del fruit que produeix la seva terra..., els seus amos feien manar llàgrimes i les de les seves dones quan un destí de mort arribava a un d'ells."

Tirteu, frag. 5

Malgrat que la cronologia dels esdeveniments i els personatges implicats resulta confosa, sembla que al llarg del segle VII aC la societat espartana es transforma i adquireix una estructura que la farà original davant dels seus contemporanis.

5.3. Els *hómoioi* i les seves institucions

"¡Endavant, fills dels ciutadans d'Esparta
la ciutat dels guerrers valents!
Amb l'esquerra agafeu el vostre escut
i la llança amb audàcia brandeu,
sense preocupar-vos de salvar la vostra vida;
que aquest no és el costum d'Esparta."

Tirteu, frag. 18

El cos ciutadà d'Esparta el constituïen els *hómoioi* (els iguals), aquells homes que després d'invertir vint anys en el seva educació –*agogé*– s'integraven en l'exèrcit, participaven dels menjars comuns –*síssytíai*– i rebien de l'Estat un lot de terra treballat per ilotes (*kleros*) que els permetia de dedicar-se exclusivament a l'activitat pública (exèrcit i política). Només es perdia aquesta condició si es demostrava covardia en combat i no es feien contribucions en menjar als àpats comuns. El nombre de ciutadans va passar de nou mil inicials (PLU. *Lic.* 8, 5-6; 16-1) fins a 4.500 en època d'Agis IV (PLU. *Agis* 8,1).

Els *hómoioi* dedicaven la major part del temps a entrenar-se per a la guerra, ja que les tàctiques de falange hoplítica obligaven a una gran coordinació de moviments de tot el grup. Per tant, tal com diu Xenofont, es pot afirmar que els espartans tenien l'únic exèrcit professional de la Grècia clàssica:

"els lacedemonis són els únics artesans de la guerra."

Xenofont, *Lac.* 15, 3

La seva mestria i valor en l'art de la guerra es coneix principalment en l'època clàssica a partir de famoses batalles com el pas de les Termòpiles, en què el rei Leònidas i tres-cents espartans defensen un pas davant l'ofensiva d'un exèrcit més nombrós de perses, o bé el seu paper en la batalla de Platea.

Segons les normes de Licurg –*díaitia*– els espartans no podien dedicar-se a activitats lucratives, ni artesanals i tampoc podien atresorar riquesa. De fet, la moneda va desaparèixer d'Esparta i va ser substituïda per lingots de ferro. Per mantenir la igualtat, Licurg també indicava que tothom havia de vestir sobriament i només destacaven en batalla per la seva túnica porpra i el seu escut amb la lletra lambda, de Lacedemònia. Els *hómoioi* eren els únics que portaven cabell llarg, barba i no duïen bigoti; perquè conferia més ferocitat (Xenofont, *Lac.* 11.3; *PLU. Lyk.* 22.2), mentre que les dones i els nens portaven el cabell molt curt. També pel que fa a la mort, el legislador impedia que s'individualitzés la tomba ni amb la presència d'aixovar ni amb el nom del difunt. Pel que sabem de l'arqueologia (Raftaopoulou, 1998), hi ha una absència d'aixovars en l'època clàssica i una mica abans, a diferència del que succeïa en l'època arcaica inicial i l'època hel·lenística.

Un dels grans problemes del model espartà era la transmissió de la propietat –herència– i la perpetuació del nombre de ciutadans. Per tal de mantenir la igualtat calia que el nombre de ciutadans fos sempre el mateix, i sabem que no va ser així, i que l'herència es feia a través de la dona –universal femenina. D'altra banda, els espartans estaven obligats a casar-se als trenta anys, sinó se'ls multava i se'ls ridiculitzava en públic. Per contra, els espartans que tenien més de tres fills quedaven exempts del servei de les armes i si eren quatre no havien de pagar impostos (Aristòtil, *Pol.* 1270b 1-4).

Mentre no estaven casats, els homes convivia amb els seus companys d'armes, però un cop casats passaven a viure independentment amb la seva parella. Això sí, com que els casaments eren tardans i durant l'etapa educativa hi havia una separació de sexes, que no afavoria relacions extraconjugals, la població acostumava a estancar-se o fins i tot a disminuir (*oligandria*).

Una de les institucions més importants dels *hómoioi* és el menjar comú o *syssitia*, que es feia a la tarda i que incloïa els joves en la darrera etapa de l'educació; volia contribuir a reforçar llaços entre companys. Cadascun dels comensals aportava una mateixa quantitat de menjar (*PLU. Lyk.* 12, 3; *Ath.* 4.141c) amb

Xenofont

Xenofont va ser un capità mercenari d'Esparta, on va residir exiliat durant quaranta anys al segle IV aC i va escriure un text acrític que és la *Constitució dels lacedemonis*.

Cap de marbre d'espartiat del segle V aC (Museu d'Esparta)

ingredients com civada, vi, formatge o figues. Segons la tradició, un dels plats més típics era un brou negre elaborat amb sang de porc, sal i vinagre, que repugnava a la majoria de grecs (PLU. *Lyk.* 12, 12-13; *Mor.* 236f).

5.4. L'agogé. Educació i dona espartana

Potser un dels aspectes que ha creat més controvèrsia i interès sobre la societat espartana és l'educació dels seus fills, que s'havien de convertir en els futurs *hómoioi*, i per tant en servidors de l'Estat. Tan bon punt naixia un fill mascle d'un *hómoioi*, el pare el portava davant de la gerusia (consell d'ancians), que determinava si aquest era sa –incloent-hi una immersió en vi– i, per tant, mereixedor de la ciutadania. Si no, el fill es llançava a un lloc conegut com a Dipòsit (Apóthetai) des de la muntanya del Taíget.

Un cop passat l'examen, el nen estava amb la seva mare fins a l'edat de set anys (*anatrophé*). Tal com diu Plutarc (*Lyk.* 15,3), els "fills eren un bé comú de la ciutat", i a l'edat de set anys l'Estat es feia responsable de la seva educació desvinculant-los dels pares. Dels set als dotze anys, rebien una educació similar a la d'altres joves grecs, en què s'aprenia a llegir, escriure i aritmètica, expressió oral, música, dansa i poesia (PLU. *Lyk.* 16, 8-11; 19, 1; 21, 1). De manera paral·lela, les dones espartanes tenien una educació en els valors cívics –corals– i exercicis físics com disc, javelina o lluita (Eurípides, *Andròmaca* 597-600).

Aquestes corals de donzelles són esmentades per Alcman, poeta que viu cap al 600 aC:

"Regeix, en efecte, enfront de l'acer tocar formosament la lira".

En la segona etapa de l'educació, els joves *païdes* sobretot s'exercitaven en la lluita, a viure en grups, dormint en llits de canya i vestint un simple mantell i amb un menjar molt frugal (PLU. *Lyk.* 16, 12-14). S'entrenava en els ritmes de moviment típics de la tàctica hoplítica, que necessitaven la coordinació de tot el grup, sota la mirada de d'instructor –*paidonómos*. Entre els catorze i setze anys –*paidískos*– sembla que a cada jove se li assigna un responsable adult (*erastés*) amb el qual hi haurà una relació homosexual i una vinculació de guia-conductor (X. *Lac.* 2, 12-13; PLU. *Lyk.* 18, 8-9). El final d'aquesta etapa conclou amb un ritu de passatge –*diamastígois*– amb una flagel·lació davant l'altar del temple d'Àrtemis Òrtia.

A partir dels vint anys, el jove ja participa dels menjars comunals amb la resta d'*homóioi*, es comença a deixar els cabells llargs i entrena en les falanges hoplítiques amb la resta d'espartans. D'alguna manera, ja forma part de la ciutadania, estatus que serà complet amb el matrimoni, que serà a partir dels trenta anys. Entre els vint i trenta anys se situa un altre ritual conegut com la *krypteía* –en què un grup de joves armats amb un punyal i amagats per les muntanyes assaltaven i mataven els ilotes que trobaven (PLU. *Lyk.* 28).

L'eugenèsia

Aquesta pràctica eugenèsica sembla que no era estranya a d'altres comunitats gregues de l'època sobretot en noies com a possible control demogràfic.

Restes del temple d'Àrtemis Òrtia

Cal recordar que, des dels set anys fins al trenta, el jove espartà ha estat completament separat del sexe contrari i, per tant, la vinculació afectiva amb les dones és inexistent. Precisament, la cerimònia del matrimoni és peculiar: consisteix en un rapt de la dona que s'ha vestit prèviament com un home, fins i tot tallant-se els cabells. Després de consumir el matrimoni en el llit conjugal, el jove espartà tornava amb els seus companys de *sissytia*.

Pel que fa a la dona, en el món grec les espartanes tenien fama de gaudir "d'excessiva llibertat" comparat amb d'altres dones gregues. Podien gaudir de propietats, tenien una formació cívica i física. Com que els homes eren poc a casa eren lliures, i participaven en jocs i rituals religiosos, completament nues. Se'n coneix l'excel·lent formació filosòfica, i també els noms d'algunes poetesses com ara Megalòstrata o Clitàgora.

Algunes dones d'Esparta van tenir un rol important en la vida de l'Estat, com és el cas de Gorgo, la dona de Leònidas I, el rei derrotat a les Termòpiles, davant de la invasió dels perses. D'altres dones com Araquidàmia o Chelidonis van liderar les tropes espartanes en època hel·lenística. Aquesta excepcionalitat de la condició de la dona espartana donà lloc a una anècdota en què una atenesa preguntà a una espartana per què aquestes eren les úniques que podien governar els homes, i l'espartana contesta que era perquè elles els havien parit.

Pel que fa a l'educació espartana en general, aquesta està focalitzada en la formació de ciutadans soldat i, per tant, no dedica prou temps a l'oratòria, filosofia o retòrica com els ciutadans atenesos (Cartledge, 1979). Per això, els espartans eren coneguts per l'ús limitat de la paraula –discurs lacònic–. Per alguns aquesta mesura verbal era sinònim de prudència i moderació. Com diu Plutarc:

"...la frase lacònica, en aparença breu, aconsegueix perfectament el seu propòsit i agafa el pensament dels seus oients."

Plutarc, *Lyk.* 19,5

5.5. Els altres: periecs i ilotes

Juntament amb els *hómoioi*, i les seves dones i fills, la societat espartana estava integrada per altres grups socials. Un d'aquests és el dels periecs ('els que viuen al voltant'), i de fet reconeixia a tots els habitants de les aldees que envoltaven el Parnó i el Taiget, i les que es trobaven a la costa com Gítion –l'únic port d'Esparta. Sembla que ètnicament eren idèntics als *hómoioi*, però tenien la seva pròpia organització interna i només depenien d'Esparta en la política exterior i en la participació en els exèrcits.

Licurg fa esment dels periecs, grups de població d'origen lacedemoni que viuen en els territoris perifèrics, muntanyes i costes, en terres menys productives i als quals va assignar prop de trenta mil lots de terra. Tenien les seves pròpies institucions i podien realitzar tot tipus d'activitat econòmica des de l'artesanía fins al comerç. Androcí (FGH 324 F.49) parla de prop de cent comunitats en el segle IV aC, i en el segle II dC Pausània descriu l'emplaçament d'algunes en la seva *Descripció de Grècia*. Les darreres prospeccions del territori per Cavanagh i altres (1996) han proporcionat noves dades arqueològiques sobre aquests centres.

Algunes de les aldees perieques es trobaven en terres orientades a l'agricultura com Pelana o Gerontras, d'altres a la ramaderia com Agrianos o Crisafa, o bé a l'explotació mineral o al comerç marítim. Sembla cert que els periecs es dedicaven a les activitats que no podien exercir els *hómoioi*, com l'artesanía, el comerç o la fabricació d'armes. Participaven en l'exèrcit hoplític espartà en proporcions importants: així eren un 50% de l'exèrcit espartà en la batalla de Platea (479 aC) o un 70% a Leuctra (371 aC), segons el nombre d'*hómoioi* disponible.

Els ilotes eren esclaus col·lectius que l'Estat assignava al treball d'un *kleros* d'un dels *hómoioi*. Es creu que la majoria eren d'origen messènic, i que la seva vinculació a un individu era un acord temporal, que un cop acabat tornaven a ser propietat de l'Estat. D'acord amb Ateneu (Ath. 14, 657) rebien un tracte humiliant que es veia en el seu cap rapat, vestit de cuir amb una gorra de pell de gos. Patien cops per part dels seus amos i fins i tot podien ser morts en el ritu de passatge de la *krypteia*. Per contra, alguns autors (PLU. Mor. 239 d-s) creuen que tenien certa autonomia, ja que a banda de pagar una renda al seu *hómoioi*, tot l'excedent l'administraven ells mateixos.

Màscara teatral trobada al temple d'Àrtemis Orthia

Segons la tradició, durant la primera guerra messènica, en què els *hómoioi* estaven fora de la polis, les seves dones van tenir relacions amb els ilotes. Els fills il·legítims fruit d'aquesta relació van ser els fundadors de la colònia itàlica de Tarent.

5.6. La història i el mite

Per molts dels seus contemporanis, la societat espartana era un ideal de subordinació de l'individu davant del bé comú de l'Estat (Murray, 1983, 147). Els mateixos atenesos admiraven l'estructura social espartana i van evitar donar suport a qualsevol revolta dels ilotes. Plató en la seva *República* fa una anàlisi crítica de les seves institucions i serveix com un model en les *Lleis*, Aristòtil en la seva *Política* també prengué Esparta com un model social ideal. Aquesta admiració i devoció dels seus contemporanis, per exemple Xenofont (segle IV aC), ha generat una imatge idealitzada d'Esparta, que malauradament no s'ha pogut contrastar amb les restes materials.

Tal com preveia el mateix Tucídides, les seves construccions mai no serien comparables a la importància que havia tingut la societat espartana en època clàssica:

"Doncs si es despoblés la ciutat dels lacedemonis i quedessin només els temples i les plantes de les construccions, m'imagino que en els temps futurs dubtarien molt de la força comparant-la amb la fama –i, sens dubte, habitaven les dues cinquenes parts del Peloponès i tenien l'hegemonia de tot ell i de molts aliats de fora; però en no estar construïda com a unitat, ni tenir temples ni edificis luxosos, sinó estar formada per aldees a la manera de l'antiga Grècia, la ciutat apareixerà inferior–; mentre que si els passes el mateix als atenencs, els descendents futurs pensarien, recolzant-se en l'aspecte de la ciutat, que la seva força era dues vegades superior a la real."

Tucídides, I.10.2

Tot això ha afavorit la creació d'un miratge espartà, que encara creixerà més en èpoques posteriors. A partir del segle III aC, la societat espartana entra en crisi. Es detecten casos de concentració de la propietat i fins i tot pobresa entre els *hómoioi*. Alguns dels reis d'aquest període, com Agís IV i Cleòmenes, intentaran recuperar l'*eunomia* –el bon ordre arcaic– a partir d'una sèrie de reformes de la terra com un retorn a la legislació de Licurg. Sembla, doncs, que és un moment en què s'idealitza el passat arcaic d'Esparta, i que els mateixos reis construeixen el mite o miratge espartà.

En els segles XVII i XVIII quan els europeus redescobreixen Grècia, el conflicte entre Atenes i Esparta –jonis i doris– s'identifica amb d'altres conflictes contemporanis com el que hi havia entre Anglaterra i Escòcia en l'època victoriana. Els il·lustrats com Rousseau, lector de la biografia de Licurg de Plutarc, consideraven la Constitució espartana un símbol de patriotisme, austeritat, igualtat, força i senzillesa de vida que s'hauria d'adaptar a les societats modernes decadents (Gómez Espelosín, 2003, pàg. 271).

Molts dels pensadors i politòlegs del principi del segle XX amb una forta formació en la cultura clàssica s'inspiraran en el model espartà com a base de construcció de les noves societats. No deixa de ser curiós que al principi del segle tant els investigadors alemanys com russos creïn una veritable escola en l'estudi de la història espartana, sobretot del seu sistema educatiu (**Jeanmarie**, 1939; **Birgalias**, 1999; **Lupi**, 2000).

De fet, l'*agogé* espartana va ser font d'inspiració per a moviments juvenils de règims totalitari, com l'Alemanya nazi (Hitlerjugend) o la Itàlia de Mussolini (Giuventú Fascista), i en menor mesura de l'Espanya franquista (Organización de Juventudes Españolas). L'ús descontextualitzat d'alguns dels trets culturals i de les institucions dels espartans ha estat present en moltes altres societats contemporànies.

Com a exemple, algunes pràctiques com l'eugenèsia van ser elogiades fins i tot pel mateix Adolf Hitler:

"...Esparta s'ha de considerar el primer *Völkisch State*. L'exposició dels nens malalts, dèbils i deformes, de fet, la seva destrucció, era més decent i de veritat mil vegades més humana que la desgraciada insanitat dels nostres dies que preserva a la persona més patològica a qualsevol preu..."

Adolf Hitler (1961). *Hitler's secret book* (pàg. 8-9). Nova York.

Bibliografia

- Alsina, J.** (1983). *Literatura griega*. Barcelona: Ariel.
- Alsina, J.** (1990). *Píndaro. Odas triunfales*. Barcelona: Planeta.
- The ancient Olympics. A special exhibit* (exposició disponible en línia des de 1996): <http://www.perseus.tufts.edu/olympics>
- Angeli Bernardini, P.** (1988). *Lo sport in Grecia*. Roma/Bari: Laterza.
- Bernabé, A.; Rodríguez Somolinos, H.** (1994). *Poetisas griegas*. Madrid: Ediciones Clásicas.
- Bianchi Bandinelli, R.** (dir.) (1982). *Historia y civilización de los griegos. Orígenes y desarrollo de la ciudad. El arcaísmo* (vol. II) (trad. cast.). Barcelona: Icaria-Bosch.
- Birgalias, N.** (1999). *L'Odyssee de l'education spartiate*. Atenes.
- Bowra, C. M.** (1961). *Greek Lyric Poetry*. Oxford: OUP.
- Campbell, D.** (1990-1993). *Greek Lyric* (5 vol.). Londres / Cambridge (Mass.): Loeb.
- Cartledge, P. A.** (1979). *Sparta and Lakonia. A regional history 1300-362 BC*. Londres.
- Cavanagh, W. G. i altres** (eds.) (1996). *The Laconia survey II. Archaeological Data*. Londres.
- Colli, G.** (1977-1980). *La sapienza greca* (3 vol.). Milà: Adelphi.
- Dawkins, R. M. i altres** (1929). *The sanctuary of Artemis Orthia at Sparta. Excavated and describes by memebers of the British School at Athens*. Londres.
- Domínguez Monedero, A.** (2001). *Solón de Atenas*. Barcelona: Crítica.
- Easterling, P. E.; Knox, B. M. W.** (eds.) (1990). *Historia de la literatura clásica. I. Literatura griega* (trad. cast.). Madrid: Gredos.
- Fernández-Galiano, M.** (1985). "Safo y el amor sáfico". A: M. Fernández-Galiano; J. S. Lasso de la Vega; F. Rodríguez Adrados. *El descubrimiento del amor en Grecia* (pàg. 5-54). Madrid: Coloquio.
- Finley, M. I.** (1973). *La Grecia primitiva: Edad del Bronce y Era arcaica*. Barcelona.
- Finley, M. I.** (1984). *La Grecia antigua* (trad. cast.). Barcelona: Ed. Crítica.
- Fornis, C.** (2002). *Esparta. Historia, sociedad y cultura de un mito historiográfico*. Barcelona: Ed. Crítica.
- Forrest, W. G.** (1968) *A history of Sparta*. Nova York.
- García Gual, C.** (1989). *Los siete sabios y tres más*. Madrid: Alianza.
- García Gual, C.** (2001). *Antología de la poesía lírica griega (siglos VII-IV a.C)*. Madrid: Alianza.
- Fränkel, H.** (1993). *Poesía y filosofía en la Grecia arcaica. Una historia de la épica, la lírica y la prosa griegas hasta la mitad del siglo quinto* (trad. cast.). Madrid: Visor.
- Gentili, B.** (1984). *Poesia e pubblico nella Grecia antica*. Roma-Bari: Laterza.
- Gigon, O.** (1971). *Los orígenes de la filosofía griega (De Hesíodo a Parménides)* (trad. cast.). Madrid: Gredos.
- Gómez Espelosín, F. J.** (2003). *Los griegos. Un legado universal*. Madrid.
- Guidorizzi, G.** (2004). *Il mondo letterario greco: storia, civiltà, testi*. Milà: Einaudi.
- Havelock, E. A.** (1994). *Prefacio a Platón* (trad. cast.). Madrid: Visor.
- Iriarte, A.** (1997). *Safo*. Madrid: Ediciones del Orto (Biblioteca de mujeres).

- Jeanmarie, H.** (1939). *Couroi et courètes. Essai sur l'éducation spartiate et sur les rites d'adolescence dans l'antiquité hellénique*. Lille.
- Kirk, G. S.; Raven, E.; Schofield, M.** (1987). *Los filósofos presocráticos* (trad. cast.). Madrid: Gredos.
- Llabrés, M. R.** (1999). *Poemes lírics de la Grècia antiga*. Barcelona: La Magrana.
- Llabrés, M. R.** (2006). *Safo. Cants*. Barcelona: La Magrana.
- Loraux, N.; Miralles, C.** (editors) (1998). *Figures de l'intellectuel en Grèce ancienne*. París: Belin.
- Lupi, M.** (2000). *L'ordine delle generazioni. Classi di età e costumi matrimoniali nell'antica Sparta*. Bari.
- Luque, A.** (2004). *Safo. Poemas y fragmentos*. Barcelona: El Acanalado.
- Miralles, C.** (2004). *Studies on elegy and iambus*. Amsterdam: Hakkert.
- Miralles, C.; J. Pòrtulas** (1983). *Archilochus and the iambic poetry*. Roma: L'Ateneo.
- Morey, M.** (1981). *Los presocráticos*. Barcelona: Montesinos.
- Murray, O.** (1983). *La Grecia arcaica*. Barcelona: Taurus.
- Oliva, P.** (1983). *Esparta*. Madrid.
- Ollier, F.** (1933-1943). *Le mirage spartiate. Étude sur l'idéalisation de Sparte dans l'antiquité grecque* (2 vol.). París.
- Pòrtulas, J.** (2004). "Arquíloc. Fragments". *Reduccions* (núm. 81-82, pàg. 8-15).
- Raftopoulou, S.** (1998). "New finds from Sparta". A: Cavanagh, W.G.; Walker, S.E.C. (editors) *Sparta in Laconia. Proceedings of the 19th British Museum Classical Colloquium*. (pàg. 125-140). Londres.
- Rawson, E.** (1969). *The Spartan tradition in European thought*. Oxford.
- Rodríguez Adrados, F.** (1980). *Lírica griega arcaica*. Madrid: Gredos.
- Rodríguez Adrados, F.** (1981). *El mundo de la lírica griega antigua*. Madrid: Alianza.
- Rodríguez Adrados, F.** (1995). *Sociedad, amor y poesía en la Grecia antigua*. Madrid: Alianza.
- Santos Yaguas, N.; Picazo, M.** (1980). *La colonización griega: comercio y colonización de los griegos en la antigüedad*. Madrid.
- Vernant, J. P.** (1965). *Los orígenes del pensamiento griego* (trad. cast.). Buenos Aires: Eudeba.
- Vernant, J. P.** (1983). *Mito y pensamiento en la Grecia antigua* (trad. cast.). Barcelona: Ariel.
- Vetta, M.** (ed.) (1983). *Poesia e simposio nella Grecia antica*. Roma/Bari: Laerza.
- Villalba, P.** (1992). *Olímpia: jocs i esperit*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Villalba, P.** (1994). *Olímpia. Orígens dels Jocs Olímpics*. Bellaterra: UAB.
- Villalba, P.** (1998). "Caràcter femení dels Jocs Olímpics". *Mirandum* 6: <http://www.hottopos.com/mirand6>
- West, M. L.** (1989-1992). *Iambi et Elegi Graeci ante Alexandrum Cantati* (2 vol.). Oxford.